

İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Başvuru: 05.03.2024
Revizyon Talebi: 14.05.2024
Son Revizyon: 10.06.2024
Kabul: 20.07.2024
Online Yayın: 08.08.2024

Devlet ve Birey Arasında Ahlaki Denge: Server Cemal'in Siyasi Ahlak Anlayışı

The Moral Equilibrium Between State and Individual: Server Cemal's Perspective on Political Ethics

Yasin Yılmaz* , Mehmet Kiremitçi**

Öz

Server Cemal Bey (1885-1932), hukukçu ve diplomat kimliğiyle Osmanlı son dönemi ile erken Cumhuriyet dönemlerinde tebarüz eden bir şahsiyettir. O, işlerinde müşavir olarak başladığı memuriyet hayatına dışişlerinde başkonsolosluk görevleriyle devam etmiştir. Onun pek çok yazısının yanında Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinin hemen akabinde yazdığı siyasi ahlak yazıları da dönemin tartışmalarını yansıtmaya açısından kayda değerdir. Bu çalışmada ilk olarak Server Cemal'in biyografisi derli-toplu bir şekilde sunulmuş, siyasi ahlak yazılarını yayımladığı Aşiyen dergisi kısaca tanıtılmıştır. Daha sonra kendisinin 1917 yılında yaptığı ahlak konulu konuşmadan hareketle genel ahlak anlayışı üzerinde durulmuştur. Server Cemal, insanlığın ilkel yaşamdan toplumsal yaşama geçiş sürecini kısaca ele alarak ahlak kavramının tarihsel gelişimini incelemiştir. Ona göre ahlak geçmişte örf ve âdetlere bağlılık olarak anlaşılırken günümüzde göreceli bir nitelik kazanmıştır. Bu bağlamda ahlakın, diğer disiplinler gibi bilimsel bir çerçevede ele alınması ve öğretilmesi gerektiği savunulmuştur. Server Cemal, ahlakın temelini menfaate/faydaya, nihai amacını ise mutluluğa dayandırmaktadır. Onun genel ahlak anlayışından sonra siyasi ahlakı konu alan yazıları incelenmiştir. Bu yazılarda, alt başlığı da dikkate alındığında devlet ile birey arasındaki karşılıklı haklar ve vazifeler işlenmektedir. Kavram, tarih öncesi insan topluluklarından modern devlete uzanan süreçten bahsedildikten sonra devlet şekli ve hükümet sistemleri ile belediyelerin görevlerine uzanan geniş bir yelpazede ele alınmıştır. Bu araştırmada, siyasi ahlak kavramının siyaset felsefesi ve anayasa hukuku bağlamındaki dönüşümüne temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Server Cemal • ahlak • siyasi ahlak • siyaset felsefesi • anayasa

Abstract

Server Cemal (1885-1932) was a prominent figure in the late Ottoman and early Republican periods, serving as a jurist and diplomat. He began his civil service career as an advisor in the Ministry of Interior and later held various consul general positions in the Ministry of Foreign Affairs. In addition to his numerous writings, his political ethics articles written immediately after the re-promulgation of the Constitution/Constitutional monarchy were noteworthy for reflecting his understanding of the period. This study first presents a concise biography of Server Cemal and briefly introduces Aşiyen Journal, where he published political ethics articles. It then examines his general understanding of morality based on his speech on morality in 1917. He briefly examines the transition of humanity from savagery to social life and analyzes

* Sorumlu Yazar: Yasin Yılmaz (Arş. Gör. Dr.) Necmettin Erbakan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Konya, Türkiye. E-posta: yasinilmazz@yahoo.com ORCID: 0000-0002-3742-8743

** Mehmet Kiremitçi (Arş. Gör.) Necmettin Erbakan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, Konya, Türkiye. E-posta: mkiremitci@erbakan.edu.tr ORCID: 0000-0002-4112-7986

Atrf: Yılmaz, Yasin and Kiremitçi, Mehmet. "The Moral Equilibrium Between State and Individual: Server Cemal's Perspective on Political Ethics" (2024) 23 İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi 151. <https://doi.org/10.26650/ihid.23.002>

the historical evolution of the concept of morality. According to him, morality was formerly understood as adherence to customs and traditions, but it has become a relative concept. In this context, it is argued that morality should be studied and taught within a scientific framework, as in other disciplines. He bases the foundation of morality on utility and benefit and its purpose on happiness. After examining his general understanding of morality, this study focused on his political ethics. In his two articles on political ethics, the reciprocal rights and duties between the state and the individual are addressed in the subtitles as well. The concept is examined in a wide range, from prehistoric human communities to the modern state, including state forms, government systems, and the functions of municipalities. The transformation of the concept of political ethics from the contexts of political philosophy and constitutional law is touched upon from this article to this perspective.

Keywords

Server Cemal • morality • political ethics • political philosophy • constitution

Giriş

Siyasi ahlak, güncelliğini sürekli koruyan bir konu olarak siyaset bilimcileri, ahlak felsefecilerini ve hatta görünümü itibariyle toplumun genelini cezbeden bir kavramdır. Kavramın tarihini bilmek ve Osmanlı döneminden günümüze siyasi ahlak anlayışlarını bir düşünce tarihi meselesi olarak ele almak elzemdir. Bu çalışmada görüşlerini ele alacağımız Server Cemal de hukuk ve siyasal bilimler mezunu bir yazar olarak bu kavram üzerinde durmuştur. O, siyasi ahlak anlayışını ilkel topluluklardan devlete değin evrimleşen süreç içinde temellendirmekte ve merkezine menfaat ilkesini almaktadır. Yine ortak savunma ihtiyacının giderek belirginleşmesi devlet yapısıyla beraber ortaklık ve karşılıklılık esaslarına dayanan bir siyasi ahlak kavramının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Egemenlik alanlarının, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkide farklı boyutlar kazanması, siyasi ahlaka da yeni açılımlar kazandırır. Siyasi ahlak konusu, evrensel olmayıp toplumlara göre değişen önem derecelerine sahiptir. İktidarın sınırlanması ve özgürlüklerin tanınması itibariyle meşruti bir yönetimin faydaları vardır. Server Cemal'in yazılarında bu genel konu başlıkları detaylandırılarak siyasi ahlakın yeni nesillere kazandırılmasına yönelik tavsiyelerde bulunulmuştur. Makalede ilk hedefimiz -daha önce herhangi bir kaynakta rastlamadığımız- Server Cemal'in derli toplu bir biyografisini sunmaktır. Daha sonra genel olarak ahlak tasavvuru kısaca ortaya konulacak ve siyasi ahlak anlayışı karşılaştırılmalı olarak ele alınacaktır.

Server Cemal'in Hayat Hikayesi ve Eserleri

Server Cemal Bey, Şûrâ-yı Devlet ikinci başkanlarından İbrahim Cemaleddin Bey'in oğlu olarak 1885 yılında İstanbul'da doğmuş, Kadıköy Frerler (Saint Joseph) Mektebi ile Galatasaray Lisesi'nde okuduktan sonra 1907 yılında İstanbul Mektebi-i Hukuku'ndan, 1911 yılında Paris Siyasi İlimler Mektebi'nden mezun olmuş, sonrasında çeşitli pozisyonlarda devlet memuriyetleri yapmıştır.¹ Gövsa'nın verdiği bilgilere göre ilk memuriyet yıllarına kadarki hayatının ana çizgilerini verdikten sonra arşiv belgeleri üzerinden biraz daha ayrıntı verebiliriz. 1914 yılında İstişare Odası muavini olarak gördüğümüz² Server Cemal, daha sonra Babıali Hukuk Müşavirliği'ne geçmiş, burada çalışırken Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği'ne tayin edilmiştir.³ Bir ara tedavi amacıyla ailesiyle birlikte Hamburg'a gitmiştir.⁴ 1918 yılının Ekim ayında Osmanlı Heyet-i Siyasiye temsilcileri olarak Ali Muhtar Bey ile Ukrayna'da faaliyetlerde bulunmuştur.⁵ Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavir Muavinliği yapmaya

¹ İbrahim Alaaddin Gövsa, *Türk Meşhurları* (Yedigün Neşriyatı 1946) 451.

² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), BEO, Nu. 43/322499, Tarih: 21.07.1914.

³ BOA., DH.HMŞ., Nu. 4/1, Tarih: 26.10.1916.

⁴ BOA, DH.EUM.SSM., Nu. 58/28; 20/19, Tarih: 29.04.1918.

⁵ BOA, HR.SYS., Nu. 2459/31, Tarih: 03.10.1918.

devam ettiği sırada tedavi amacıyla tekrar Almanya'ya gitmiştir.⁶ 1921 yılında Sefaret İkinci Katibi olarak İsviçre'de bulunmuştur.⁷ 1922 yılında elçilik müsteşarı olarak Sofya'da İspanya Sefareti refakatine memur edilmiş⁸, Kiev Sefareti Başkatipliği'nde bulunduktan sonra Tahran Sefareti Başkatipliği'ne tayin edilmiştir.⁹ Bir yıl sonra Tahran'dan naklen Roma Başkatipliği'ne geçmiştir.¹⁰

Cumhuriyet döneminde Server Cemal Bey, 1 Ağustos 1924 ile 10 Mayıs 1925 tarihleri arasında Sofya'da İspanya Elçiliği refakatinde görev yapmıştır.¹¹ Daha sonra Atina ve Pire Şehbenderi¹² ve 1926 yılında yine Atina ve Pire Başşehbenderi¹³ unvanlarını almıştır. 29 Mayıs 1925 ile 29 Temmuz 1928 tarihleri arasında Atina'da başkonsolos olarak bulunmuştur.¹⁴ Son görevi olan Marsilya Başkonsolosluğu'na 1 Ocak 1931 yılında atanmış¹⁵, 5 Mart 1932 tarihinde ise hazin bir şekilde dünya hayatına veda etmiştir. Vefat haberi basına şu şekilde yansımıştır:

“Türkiye'nin Marsilya Başkonsolosu [Server Cemal], konsolosluk odacısı tarafından 3 kurşunla öldürülmüştür. Öteden beri vazifesinde ihmal gösteren ve esasen dimağın de malül vaziyette bulunan odacı [23 yaşında müteverrim bir genç olan Ahmet Osman], ashab-ı mesalih çekildikten sonra Başkonsolos tarafından çağırılmış ve vazifesindeki ihmal ve lakaytlığından dolayı tevbih edilmiştir. Bunun üzerine odacı tabancasını çekerek Başkonsolosun üzerine ateş etmiştir. İki kurşun mumaileyhin bileğine isabet etmiş ve odadan fırlayan Başkonsolosu takip eden katil avluda kendisine tekrar yetişerek iki kurşun daha atmıştır. Birisi kalbine diğeri başına isabet eden bu iki kurşunun tesiriyle Başkonsolos derhal ölmüştür. Bundan sonra konsolosluk odasına avdet eden merhum, tabancasından kalan iki kurşunu kendisine sıkarak intihar etmiştir. Katilin bu hareketi ani bir cinnet tesiri altında yapmış olduğu zannediliyor. Polis tahkikatına devam etmektedir. Memleketin yetiştirdiği güzide gençlerden ve üzerine aldığı vazifeleri daima liyakat ve dirayetle ifa etmiş kıymetli bir hariciye memurumuz olan Server Cemal Bey'in ifa-yı vazife halinde mecnun bir kapıcının kurşunu ile böyle hazin bir akıbete uğraması muhitimizde çok derin bir teessür uyandırıyor. Vakadan haberdar olur olmaz Hariciye Vekaleti vekili Şükrü Kaya Beyefendi tarafından merhumun ailesine telgrafla beyan-ı teessür ve taziyet edilmiş ve ailesi ile çocuklarının memlekete avdeti için lazım gelen tedabir derhal alınmıştır.”¹⁶

⁶ BOA, DH.HMŞ., Nu. 6/12, Tarih: 15.10.1918.

⁷ BOA, HR.SYS., Nu. 2727/7, Tarih: 30.11.1921.

⁸ BOA, HR.SFR.04., Nu. 927/51, Tarih: 20.01.1922.

⁹ BOA, HR.İM., Nu. 63/70, 13/106, Tarih: 19.12.1922.

¹⁰ BOA, HR.İM., Nu. 23/7, Tarih: 13.12.1923.

¹¹ BOA, HR.SFR.04., Nu. 927/41, Tarih: 14.12.1924; HR.İM., Nu. 144/72, Tarih: 27.05.1925; Bilal N. Şimşir, ‘Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzylında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)’ (2006) 22 Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 2, 15.

¹² BOA, HR.İM., Nu. 144/5, Tarih: 23.05.1925; Gövsa (n 1) 451.

¹³ BOA, HR.İM., Nu. 198/85, Tarih: 09.09.1926.

¹⁴ <http://atinapire.bk.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> (E.T: 08.03.2021).

¹⁵ <http://marsilya.bk.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> [Server Cemal bu kayıtlarda -muhtemelen ailesi tarafından alınan- “Balısoy” soyismiyle yer almaktadır.]

¹⁶ “Marsiyal Başkonsolosumuz Feci Bir Surette Öldürüldü”, Akşam 4814 (5 Mart 1932), 2; başka bir haberde Server Cemal'in çok kısa bir tercüme-i hâli de yer almaktadır: “*Server Cemal Bey siyasi hayata Tanin gazetesinde muharrirlik yaparak girmiş, muhtelif siyasi memuriyetlerde bulunmuş, bir aralık Atina sefareti Başkatipliğini de yapmıştır. Merhum aynı zamanda bir çok kıymetli hikayeler yazmış bir san'atkârdı.*” Cumhuriyet 2813 (6 Mart 1932), 1, 5; Diğer bir haberde şu kayıt yer almaktadır: “*En son yazıları bilhassa Ankara mecmualarında çıkıyordu.*” Milliyet 2180 (6 Mart 1932), 6; Vakit 5085 (6 Mart 1932), 6; Vakit 5101 (22 Mart 1932), 3.

Cenaze, 21 Mart'ta Türkiye'ye getirilmiş, resmi törenin ardından Suadiye'de bulunan Sahrayıcedit mezarlığına defnedilmiştir. Ertesi günün gazetesinden bu süreç takip edilebilir.¹⁷ Hayat hikayesi ana hatlarıyla böyle olan Server Cemal'in yayın hayatında bir risalesine, birkaç telif ve tercüme makalesine ulaşabildik. Risalesi *Ahlakîyatın Suret-i Cedide-i Telakkisi* ismiyle 1917 yılında 28 sayfa olarak basılmıştır. Çalışma konumuzun merkezinde yer alan diğer metin olan "Ahlâk-ı Siyâsiye"nin yanında "Nâdîde"¹⁸, "Küçük Hikaye ve Âtîsi"¹⁹, "Tedrisât-ı Hukûkiye"²⁰ ve "Sosyalizm (Tarihi, Tarifi ve Taksimi)"²¹ başlıklı makaleleri mevcuttur. Bunların yanında Anatole Leroy-Beaulieu'dan Tefvîk Kamil (Koperler, 1889-1964) ile birlikte "Çarlar İmparatorluğu ve Ruslar"²² başlıklı bir yazı dizisi tercüme etmiştir. Bunların yanında pek çok gazete yazısı²³ ve hikaye denemeleri bulunmaktadır. Gövsa'nın tabiriyle "mümtaz bir insan ve özlü bir muharrir" olan Server Cemal'in *Demet, Mecmua-i Edebiye, Resimli Kitap, Tanin* gibi yayın organlarında yazıları mevcuttur.²⁴

Server Cemal, "Ahlak-ı Siyasiye" yazılarını *Aşiyân*²⁵ dergisinde neşretmiştir. II. Meşrutîyet'in ilanını müteakip canlanmaya başlayan yayın hayatının²⁶ tezahürlerinden birisi olan *Aşiyân*, esasında bir edebiyat dergisi olmasına rağmen muhtevasında

¹⁷ "Marsilya konsolosu merhum Server Cemal Beyin cenazesi dün sabah saat sekizde Teofil Gotye vapurile şehrimize getirilmiş, vapurdan alınarak Ayasofya Camiine naklolunmuştur. Bir Türk Bayrağına sarılan tabut musalla taşına konmuş ve burada öğle ezanına intizar edilmiştir. Saat on bir buçuğa doğru merasime iştirak edecek olanlar gelmeğe başlamışlardır. Öğle namazını müteakip cenaze namazı kılınmış, dinî merasim ifa edilmiş ve tabut musalla taşından alınarak cenaze otomobiline yerleştirilmiştir. Buradan cenaze otomobilinin önünde askeri bir bando ve müteaddit çelenkler, iki tarafında polisler, jandarmalar, askerî kıtaat, arkasında cenazeye iştirak eden zevat [bu meydana sairiazam Abdülhak Hamid Bey] olduğu halde hareket edilmiş, Divanyolu tarikile Türbe'ye kadar çıkıldıktan sonra Babıali caddesi takip edilerek Sirkeci'ye inilmiştir. Sirkeci'de resmî merasim nihayet bulmuş, cenaze bir motörle Kadıköy'üne geçirilmiş, oradan Suadiye'de hazırlanan Sahrayıcedit'teki aile mezarlığında hususi kabrine götürülerek defnolunmuş, Cenabi Hakkın rahmetine tevdi edilmiştir." Cumhuriyet 2829 (22 Mart 1932), 1-2; Milliyet 2196 (22 Mart 1932), 6. Ölümünden yaklaşık kırk gün sonra mevlid merasimi de tertip edilmiştir: "Marsilya Başşehbenderi merhum Server Cemal Beyin ruhuna ithaf edilmek üzere nisanın on beşinci cuma günü öğle namazından sonra Teşvikiye camii şerifinde Hafız Kemal B[ey] Tarafından mevlidi şerif kıraat edilecektir. Merhumu seven ve taniyanların ve akrabasının hazır bulunabilmesi için ilanı keyfiyet olunur." Cumhuriyet 2851 (13 Nisan 1932), 3.

¹⁸ 14 Türk Yurdu 5 (1334/1918) 158-165.

¹⁹ 1 Musavver Muhit 14 (29 Kanunusani 1324/11 Şubat 1909), 216.

²⁰ Server Cemal (Mekteb-i Hukuk Mezunlarından), 'Tedrisat-ı Hukukiye' (30 Nisan 1325/13 Mayıs 1909) İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası 2 130-134. Bu yazı, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi'nde "Hukuk Reformu Metinleri" dizisi kapsamında hazırlanmıştır: 'Server Cemal'in Tedrisat-ı Hukukiye Başlıklı Mekteb-i Hukuk Eleştirisi' (2017) haz. Rıdvan Abdurrahman Demirtaş, 24 Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları 2 99-103. Dizi editörü Ali Adem Yörük'ün ifadesiyle bu yazısından Server Cemal, "Mekteb-i Hukuk'u olumsuzlukları öne çıkararak tasvir etmiş, tedris usullerinin fenalığına, bazı hocaların yetersizliğine, derslerin ehline tevdi edilmemesine dikkat çekmiştir."

²¹ 1 Ulûm-ı Siyasiyye ve İktisadiyye Mecmuası 1 84-101

²² 1 Ulûm-ı Siyasiyye ve İktisadiyye Mecmuası (1334/1918), 102-112; 2 201-208, 3 283-304, 4 384; Bkz. Yaşar Karayalçın & Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Bibliyografyası* (Sevinç Matbaası 1972) 81.

²³ Örn. "Nesl-i Cedid", Yevmi Servet-i Fünun 15 (27 Temmuz 1324/9 Ağustos 1908), 4; "Ahmed Şuayb İçin", Tanin 843, (8 Kanunusani 1911), 3; "Anatole Leroy-Beaulieu'nun Vefatı", Tanin 1369 (22 Haziran 1912), 3; Fatih Taraflarında (Üstadım Ahmet Şuayb'e), Resimli Kitap, 1/3 (31 Eylül 1324/13 Ekim 1908), 239-244; Server Cemal, "Bir Leyle-i İncizab -Richepin'in Konferansı Münasebetiyle", Tanin 1271 (16 Mart 1912), 4. [Bu yazılardan haberdar edip paylaştığı için Ali Adem Yörük hocama teşekkür ediyoruz.]

²⁴ Gövsa (n 1) 451.

²⁵ Edebi, ilmi, siyasi, içtimai, fenni, ahlaki... mecmuadır. Müessisi: İbni Sırrı Mustafa Namık [Çankı]. Sahib-i İmtiyaz: Salih Sırrı. Müdürü: İbni Sırrı Ahmed Cevdet. İstanbul, Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, *Haftalık Dergi* (28 Ağustos 1324-27 Şubat 1325), I-II, 1-26; bkz. Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)* (Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı 2000) 154-155.

²⁶ Yasin Yılmaz, *Son Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesi* (Bir Yayınları 2018) 136.

sanat, bilim, ahlak gibi muhtelif konuların da işlendiği bir mecmua niteliğinde görünmektedir. Bu mecmua, 28 Ağustos 1908 ile 27 Şubat 1909 tarihleri arasında toplamda 26 sayı çıkmıştır. Tevfik Fikret, Abdülhak Hamid, Cenab Şehabeddin, Ahmet Haşim, Hüseyin Cahid, Ahmet Şuayb gibi dönemin önde gelen isimlerini yazar kadrosunda barındıran mecmuanın içeriğinde, Bostancı'nın tasnifine göre; edebî tenkit yazıları, edebiyat eğitim ve öğretimi, manzum ve mensur şiirler, kitabiyat yazıları, biyografi yazıları, bilim üzerine yazılar, fen ve siyaset, fikir hürriyeti, kadın ve kadınlık üzerine yazılar ve iktisadiyat üzerine eleştiriler yer alır.²⁷ Server Cemal'in siyasi ahlakı konu alan iki yazısı, alt başlığı da dikkate alındığında devlet ile birey arasındaki karşılıklı haklar ve vazifelere dair tespitleri barındırmaktadır. Bu yazılardan günümüz anlayışına siyasi ahlak kavramının değişim ve dönüşümünü tahlil etmeye geçmeden, onun genel anlamıyla ahlak tasavvuru üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır.

Server Cemal'in Ahlak Tasavvuru

Server Cemal'in, *Ahlakîyâtın Suret-i Cedide-i Telakkisi* başlığıyla yayımlanan metni aslında Mason locasında yaptığı bir konuşmanın yazıya geçirilmiş halidir. 9 Mart 1917 akşamı yapılan musahabenin sonucunda böyle bir risalenin ortaya çıktığı belirtilmiştir. "Aziz ve muhterem biraderler" hitabıyla başlayan risale, ahlak felsefesi üzerine değinilerden oluşmaktadır.

Risalede ahlak nedir, ahlaki esaslar kesinlik arz eder mi, modern anlayışlara göre ahlakın tanımı ne şekilde yapılabilir, Masonlukla doğrudan ilgili bulunan yeni ahlak anlayışı hangi temeller üzerine yükseltilebilir gibi sorular üzerinde yoğunlaşılacağı vaadedilse de²⁸ bunların tamamına değinilememiş, bazı soruların cevaplanması sonraki bir sohbete bırakılmıştır, ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla ilgili başka bir metin bulunmamaktadır.

Server Cemal, insanların ilkel durumlarından çıkarak toplum olarak yaşamaya başlamaları hakkında kısa bir başlangıç yapmış, ahlak deyince eskiden örf ve âdetlere göre davranmanın anlaşıldığını, ancak artık ahlakın kesinlik arz etmeyi göreceli bir niteliğe büründüğünü ifade etmiştir.²⁹ Diğer meseleler gibi ahlakın bir ilim konusu yapılması ve tahsil edilmesi gerektiği söylenmiş ve ahlakın temelinin menfaat/fayda, gayesinin ise mutluluk olduğu iddia edilmiştir.³⁰ Metinde isim ve kaynak belirtilmesi de aslında Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in faydacı ahlak kuramının benimsendiği tespit edilebilir.

²⁷ Kahraman Bostancı, 'Servet-i Fünun Duyarlılığını Yansıtan Bir Mecmua: Aşîyan ve Dizini' (2010) 4 *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları* 2, 199-229.

²⁸ Server Cemal, *Ahlakîyâtın Suret-i Cedide-i Telakkisi* (1917) 4.

²⁹ Server Cemal (n 28) 5-7.

³⁰ Server Cemal (n 28) 17- 22.

Ahlak bu risalede şu şekilde tanımlanmıştır: “Tetkik ve tecrübe ve müşahede neticesi, ilm-i beşer, ilm-i vezaifu’l-a‘za, ilm-i marifet-i nefis, ilm-i hukuk kavâidinden istinbat eylediği esasâta istinaden beşeriyetin terakki ve saadetine çalışan ilimdir.”³¹ Server Cemal, “toplumsal yapı değiştikçe ahlak da değişir” teorisini benimsemiş, ahiret azabı üzerine kurulu ahlak anlayışının çöktüğünü, artık ahlakın var olması için metafizik bir temele gerek olmadığını savunmuştur.³² Burada özellikle Masonlukta Fransız geleneğinin seküler ve akılcı ahlakî öğretilerinin anlatıldığı söylenebilir.³³ Osmanlı son döneminde klasik dönemdeki din temelli ahlak anlayışından sapmalar müşahade edilebilir. Bu bağlamda din/inanç ve ahlak arasındaki bağı zayıf görenler olmuştur.³⁴ Şimdi din, ahlak ve siyaset bağlamında siyasi ahlak kavramı tartışılabilir.

Server Cemal'in Siyasi Ahlak Anlayışı

Server Cemal, siyasi ahlaka yönelik makalelerini II. Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay sonra kaleme almıştır. Bu yılların bir arayışlar dönemi olduğu hatırlandığında onun siyasi ahlak kavramını bir gelecek projesi³⁵ kapsamına yerleştirmeye çalıştığı sezilmektedir. Öncelikle tarih öncesi zamanlardan konu başlatılarak insanlığın evrimleşmesiyle ilkel yaşamdan toplumsal yaşama geçişin nasıl olduğu açıklanır. Topluluk halinde yaşama fikrinin bir aile kurma hissi ile ortaya çıktığı ve insanlığın ilerlemesinin manevi başlangıcının bu fikir olduğu belirtilir. Bu fikir sonrası ahlakî durum da değişmeye başlamıştır. Bu çerçevede Server Cemal'e göre ilk insan toplulukların oluşmasına neden olan menfaat düşüncesidir.³⁶

İlkel dönemlerde genel ahlaktan söz edilebilir. Ancak yöneten-yönetilen farklılaşmasının henüz belirginleşmediği dikkate alındığında siyasi ahlakın oluşmadığı modern literatürde zikredilir.³⁷ Oysa Server Cemal, menfaat düşüncesi kapsamında siyasi ahlakın temelini ilkel dönemlerden itibaren ele almaktadır. Zira birey, kendi öznel çıkarı için diğerlerini dikkate almak zorundadır. Buna bağlı olarak toplumun ortak menfaati için ortaya bazı sınırlar çıkar. Kişisel menfaatler, yerini toplumsal bağlamda karşılıklı ve ortak olan menfaatlere bırakır. Bu anlayış sonrası toplumsal erdemler de oluşmuştur. Bu çerçevede Server Cemal, siyasi ahlakın hareket noktasının ikiz bir anlama sahip olan *ortaklık* ve *karşılıklılık* fikirlerinden kaynaklandığını ifade eder. Buna göre kişilerin canını ve malını koruma ihtiyacının neticesi, ortak savunma anlayışıdır ki siyasi ahlakın temeli burada aranmalıdır.³⁸

³¹ Server Cemal (n 28) 22.

³² Server Cemal (n 28) 23.

³³ Bkz. Azmi Özcan, 'Masonluk' md. 28 TDV İslam Ansiklopedisi (2003) 95-99.

³⁴ Bkz. Hüsamettin Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*, (Dem Yayınları 2006), 79-80.

³⁵ Siyaset ve ahlakî birbirine bağlayan bu boyutun bir gelecek projesi içermesi hakkında bkz. Türker Alkan, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık* (Bilgi Yayınevi 1993), 151.

³⁶ Server Cemal, 'Ahlak-ı Siyasiye: Hükümet ve Efradın Hukuk ve Vezaif-i Mütakabilesi' (1324/1909) 2 Aşşayan 18 153.

³⁷ Alaaddin Şenel, 'Siyasal Ahlak: Kapsamı, Açmazları, Tipolojisi' in Türker Alkan (ed) *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık* (Bilgi Yayınevi 1993) 260.

³⁸ Server Cemal (n 36) 154.

Esasında ahlak kuralları, bireylerin diğer bireylerle ve toplumla ilişkilerini düzenleyen normlardır.³⁹ Ortaklık ve karşılıklılık unsurları ahlak kuralları içinde görülebilir. Nitekim Server Cemal, ilk önce siyaset ve ahlak ayrımını yapmaktan ziyade ahlak kuralları içinde siyasi ahlakın temelini aramaktadır. Modern literatürde siyasetle ahlak arasındaki kesişme noktalarından birinin yöneten-yönetilen ilişkisi olduğu ifade edilir.⁴⁰ Bu ilişkiyi Server Cemal, yöneten-yönetilen farklılaşmasının henüz oluşmadığı devletsiz olan ilkel toplumlardan⁴¹ itibaren incelemektedir. İnsanları topluluk halinde yaşamaya iten menfaat düşüncesi, her bireyin kendi gücünü toplumun emrine amade kılmasını gerektirmiştir. Zira toplumsal yaşama bağlılık fikrinin aslı, ruhu ve özü de budur.⁴² Ancak bu anlayış, insanların kendilerini ve içinde yaşadıkları topluluğu sorgulamaya başladıkları zaman değişecektir.

Topluluk olarak örgütlenmeden amaç, esasen karşılıklı korumadır ve her bireyin kişilik ve kimliğini topluluk için feda etmesi gerekli değildir.⁴³ Bu değişim ve dönüşümü Server Cemal, siyasal ahlak hakkındaki görüşlerin dayandığı iki temel kavram üzerinden değerlendirir. Bunlar din/kutsallık ve egemenlik kavramlarıdır.⁴⁴ O, şiddet ve vahşetin hüküm sürdüğü ilkel zamanlarda dışarıdan gelebilecek tehlikeler nedeniyle ilk olarak askeri medeniyetin temellerinin atıldığını belirtir. Zira dış tehlikeler devam ettiği sürece ona karşı koyabilecek bir kuvvetin varlığı topluluk için öncelik olmuştur. Böylesi dönemlerde topluluklar veya kabileler, başlarında bulunan mutlak ve otoriter reislerin egemenliklerini kabul etmişlerdir (askeri nüfuz). Bunun yanı sıra dış tehlikelerin ve meşguliyetlerin az olduğu yerlerde reislerin egemenlikleri birtakım ilahi kuvvetler ile temsil olunmuştur (ilahi nüfuz). Server Cemal, her iki egemenlik şekli altında da reislerin kendilerine verilen hak ve statüyü suiistimal ettiklerinden dem vurur. Özellikle görünüşte daha masum görünen ilahi nüfuzun hem manevi (ruhen) hem de maddi (bedenen) etkisi itibarıyla askeri nüfuzdan daha tehlikeli sayılması gerekir. Farklı egemenlik türleriyle bireyin varlığı, sınırları belirlenmiş dairelere hapsedilmektedir. İşte bu dönemde ahlak anlayışı mutlak bir reise bağlılık idealidir; başka amaç ve arzuların olmadığı inanışıyla reise sessiz ve isyansız itaattir.⁴⁵ Nitekim

³⁹ Alkan (n 35) 19.

⁴⁰ Siyasi ahlakın özgülüğünü belirleyen yönler için bkz. Alkan (n 35) 108.

⁴¹ Mustafa Koçak, *Bati'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik (Eski Kavramlar – Yeni Anlamlar)* (Seçkin Yayınları 2006) 29; Oktay Uygun, *Demokrasi (Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar)* (Onikilevha Yayınları 2020) 9; Örneğin Atina demokrasisinde “yasama, yürütme ve yargılama faaliyetlerinin bizzat halk tarafından yerine getirilmesi nedeniyle devlet ve toplum ayrı kavramlar olarak düşünülmemiştir.” Bkz. Uygun (n 41) 83.

⁴² Şenel'e göre yöneten-yönetilen farklılaşmasının olduğu uygar toplumlarda siyasal ahlak ilkeleri, siyasi birimle sınırlı kalacak şekilde görülebilir. Bkz. Şenel (n 37) 260.

⁴³ Server Cemal (n 36) 155. M.Ö. Yunan uygarlık tarihinin siyasal kurumu Polis'te bir insanın hukuki varlık ve değer kazanabilmesi bireyin maddi ve manevi tüm değerleri itibarıyla Polis'e bağlanması ve hükmü altına girmesi ile mümkündür. Zira bireyin tüm faaliyetleri Polis'in çıkarına hizmet etmeye yönelik olup aksine bir durumda tüm varlık ve değerlerini, haklarını kaybedecekleri bir anlayış hakimdir. Kısaca birey, Polis'in yurttaşı olarak Polis'in dini-siyasi yapısı içinde erimelidir. Bkz. Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler* (Beta Basım Yayım Dağıtım 2017) 1-2; Ayrıca bkz. Yusuf Şevki Hakyemez, *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı* (Seçkin Yayıncılık 2004) 19.

⁴⁴ Bkz. Şerafettin Turan, “Tarih Boyunca Siyasal Ahlak”, in Türker Alkan (ed) *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaklılık* (Bilgi Yayınevi, 1993) 316.

⁴⁵ Server Cemal (n 36) 154.

bu anlayışın süreç içinde monarşilerde de görüldüğü söylenebilir. Ahlaki ve siyasi ahlaka uygun olan, monarkı sevmek ve ona hizmet etmektir. Monarka sadakatsizlik, bir “siyasi ahlaksızlık” olarak görülür.⁴⁶

Server Cemal, ahlaki ve düşünsel gelişimin sıkı bağlarını izah için milli güvenlik ve genel asayiş bakımından asker (ordu) üzerinden örnekler vermektedir. O, milli güvenliğin ve genel asayişin sağlanmasında herkesin sorumluluğu olduğundan bahseder. Buna göre herkesin savaşacak durumda olması gerektiği ve askeri mükellefiyetin herkes için zorunlu olması kabul edilmelidir. Zira askerlik herkes için olmazsa imtiyazlı bir zümre ortaya çıkabilir ve bu zümre ülkede gücün tek sahibi olabilir. Diğer taraftan ordu, ücretli askerlerden de oluşmamalıdır,⁴⁷ çünkü savaş bunlar için sadece bir ticarettir. Bu ise makam hırsı olan birileri tarafından kötüye kullanılabilir. Yani her iki şekilde de sahip olunan kuvvet suiistimal edilebilir.

Askerlik mükellefiyeti veya savaş hali durumunda askerin görevi yeterli süreyi de aşmamalıdır. Zira askeri mükellefiyetin süresi sadece vatan savunmasına yetecek kadar eğitim verilmesi ile sınırlı olmalı ve ordu ise vatanperver bir şekilde görevini yerine getirir getirmez kışlasına çekilmelidir. Ordu, medeni ve siyasi düşüncesini daima korumalıdır. Buna göre görevini tamamlayan asker, kışlanın dışına çıktığında barış ve dinginliği isteyen bir vatanperver duygusuna sahip olmalıdır.⁴⁸ Her ne kadar burada açıkça kelimelere dökülme de Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. ve 17. yüzyılları sonrası askeri sınıfta görülen ahlaki çürümeye ve bunun toplumsal yaşama getirdiği olumsuzluklara işaret edildiği söylenebilir. Zira bu anlayışa göre Osmanlı'da paralı askerlerin finansmanında yaşanan problemler nedeniyle siyasi bağlılıklarının azalması, zamanla merkezi otoriteye olan itaat ve bağlılığın çözülmesiyle sivil ve merkezi otorite üzerinde kurdukları egemenliğin güçlenmesi, koruma ve savunma görevinin yanında gittikçe siyaset, ekonomi, ticaretle ilgilenmeleri ve maaş kaygısına düşmeleri öncelikle iş disiplini etkilemiş ve meslek ahlakını bozmuştur. Buldukları statüyü ve sahip oldukları nüfuzu kullanmaları ve yine askeri zorbalığın da çarşı-pazara inmesi sivil hayatın dengesini bozmuştur.⁴⁹ Bu itibarla Server Cemal, askeri sınıfın olağan dönemde ve kışla dışında üzerine düşen siyasi ahlaki taşıması gerektiğinden bahseder. Ayrıca o, ordunun bu yöndeki siyasi ahlakını genel fayda ile birlikte düşünmektedir. Bu anlatılardan siyasi ahlaktan toplumun genel faydasının anlaşıldığını da görmekteyiz.⁵⁰

Server Cemal, bu evrimsel düşünceye her milletin muhtaç olduğunu belirterek dönemine ışık tutacak eleştiriler de serdetmekte ve tavsiyelerde bulunmaktadır.

⁴⁶ Şenel (n 37) 260.

⁴⁷ Server Cemal, 'Ahlak-ı Siyasiye: Hükümet ve Efradın Hukuk ve Vezaif-i Mütakabilesi' (1324/1909) 2 Aşyan 19 177-188

⁴⁸ Server Cemal (n 47) 178.

⁴⁹ Hakkı Karasahin, 'Osmanlı İmparatorluğunda Ordu, İhtilal ve Din' (2019) 9 Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi 2 52, 55.

⁵⁰ Server Cemal (n 47) 177-178.

Öncelikle genel bir çıkarımla onun meşrutiyet savunusu yaptığını ve daha da ötesi geniş anlamıyla⁵¹ demokrasi veya cumhuriyet taraftarı olduğunu belirtebiliriz. Öyle ki o, siyasi ahlakı iktidarın sınırlanmasında, temel hak ve özgürlüklerin tanınarak insanların haklarının güvence altına alınmasında görmektedir. Bu aslında anayasal bir düzeni ifade eder. Server Cemal, özellikle ve öncelikle milletin mutlakiyet ve meşrutiyet arasındaki büyük farkı bilmediğinden yakındır. Bu ciddi farkın, toplumun her kesimi tarafından bilinmesi icap eder. Bu bilinç, halkın çoğunda olmadığı için meşrutiyetin zorunlu gereklerinden olan seçim hakkında dahi insanların zıt fikirlerde olmasından kaynaklı olarak ortak bir reform programı uygulanamamaktadır. Fakat meşrutiyeti her şeyiyle kabul etmek ve benimsemek oldukça kolaydır. Bir millet; özgürlük, eşitlik ve birlik için gerekli olan çalışma ve gelişme adımlarını atmalı, bunu bir yük olarak görmemelidir.⁵² Öncelikle ilerlemenin ilk adımı insanın kendi yalnızlığından çıkması ve topluma dahil olmasıdır. Genel asayişin sağlanması bakımından da insanın özgürlüğüne sınırlar konulabilir. Bu sınırlar, yalnız yaşamanın getirdiği zorluklardan daha hafiftir.⁵³

İktidarın sınırlandığı bir meşrutiyet, bu denli savunulur ve tavsiye edilirken ortada bulunan çelişki ve bunun olumsuz sonuçları görmezden gelinemez. Zira yöneten-yönetilen ilişkisi gibi temel bir sorunun ürünü olan siyaset, toplumdaki çelişkileri çözenin de asıl merciidir.⁵⁴ Bu çerçevede insanların haklarının güvence altına alınması gerektiği çıkarımı yapılabilir. Geçmişte kanunların güvencesi altında yaşamış olanların haklarını ve menfaatlerini bir çırpıda ortadan kaldırmak aşırıdır. Bununla birlikte zayıfları ezen ve belirli bir sınıfı koruyan ve kollayan kanunları ve kurumları muhafaza etmek de isabetli olmaz.⁵⁵ Bu hususu Server Cemal, siyasetin bir problemi olarak görmekte ve bu problemin çözümünü ise siyasi ahlakta bulmaktadır. Zira mutlakiyet altında bireyler, her şeyi yapabilme iktidarına sahip olduğuna inandıkları reislerinden zulüm görmedikleri sürece yüzyıllarca sabredebilirler. Her ne kadar bireylere telkin edilenler çerçevesinde yüceliği ve ayrıcalıklı konumları söz konusu olsa da bireylerin sorgulama fikri sonrası oluşan şüphe, devrim yapmakla neticele-nerek herkesi olması gerektiği konuma koyuverir. Devrim korkusu ister mutlakiyet ister görevini layıkıyla yerine getiremeyen meşrutî idare bakımından olsun, aynıyla

⁵¹ Osmanlı'da din temelli ahlak anlayışını savunanlar da istişare kavramı çerçevesinde meşrutî fikirlere sıcak bakmışlardır. Bkz. Erdem (n 34) 267-268. Geniş anlamda cumhuriyet kavramı, demokrasi kavramı ile eş anlamlı olarak ele alınır. Bu yaklaşımda cumhuriyet sadece monarşinin tersi olarak görülmez. Cumhuriyet, demokratik düzenin temel prensiplerini içinde barındıran geniş bir kavram olarak düşünülmektedir. Bkz. Kemal Gözler, *Anayasa Hukuku Genel Esasları Ders Kitabı* (Ekin Yayınları 2021) 181.

⁵² Server Cemal (n 47) 178; Meşrutî hükümette görülen bu mevcut kargaşa hali düzen isteyenleri korkutmamalıdır. Mutlakî hükümetin ortadan kalkması, düzen arayışında olanlar için iyidir. Zayıfların üzerinde hakimiyet icra eden bir güç tasvip edilebilir mi? Tüm kuvveti kendisinde toplamış bir hükümdar, kendi gözüyle hiçbir şey görmez. Basın serbest olmadığı için dünyadaki gelişmelerden sadece yakınları veya danışmanları kendisini haberdar eder. Server Cemal bu tasvirinden sonra ülkenin bunu acı bir şekilde tecrübe ettiğini belirterek rahat nefes almaya daha birkaç aydır yeni başladığını söylemiştir. Bkz. Server Cemal (n 47) 186.

⁵³ Server Cemal (n 47) 177.

⁵⁴ Alkan (n 35) 109.

⁵⁵ Server Cemal (n 47) 179-180.

geçerlidir.⁵⁶ Bu nedenle çıkarların devlet tarafından herkes için korunması gerekmektedir. Devlet, bir zümre veya sınıfı önceliklemez.

Özgürlüklerin ve hakların güvence altına alındığı bir ortamda vatandaş olduğunu hisseden halk, siyasi haklarının elinde olduğunu bilir. Halk, kazandığı bu siyasi bilinçle sorumluluğunu taşıyan yönetenlere karşı daha zor beğenir hale gelecektir.⁵⁷ O halde menfaat dengesinin temeli olan ve eşit haklar anlayışının emrettiği şekliyle kanuna uygun olarak kolayca yapılabilecek reformlar vakitlice yapılmaz ise aslında kolayca düzeltilebilecek bir durumun belki de ümitlerin tükendiği, ısrıpların çoğaldığı, suiistimallerin arttığı, kin ve intikam duygularının ortaya çıktığı bir vakitte şiddetle veya vahşetle düzeltilmesi kaçınılmaz bir hale gelecektir.⁵⁸ İşte bu nedenle “toplumsal yaşamın olanaklı, uyumlu, olumlu, verimli süresini sağlayacağı düşünülen normlar”ın⁵⁹ tesis edilmesi gereklidir. Yani Server Cemal’e göre de yüksek ahlaki ilkeler gecikmeksizin koyulmalıdır. Zaten adil bir meşruti hükümetin tek yüksek amacı vardır: Bir zümrenin veya sınıfın değil tümüyle millet fertlerinin menfaatleri için çalışmak, yani siyasi ahlaka uygun davranmak.⁶⁰

Bireylerin siyasi ahlaka yönelik kendilerine düşen vazifeleri yerine getirmelerinde siyaset müessesesine düşen yükümlülükler⁶¹ de vardır, bununla birlikte ahlaki çözümler ve bozulmanın çaresi bireyin kendisinde aranabilir. Bu nedenle siyasi ahlak bağlamında bireylere düşen vazifelerin ifasında siyaset müessesesinin taşıdığı sorumluluklar da irdelenmelidir.⁶² Nitekim Server Cemal, meşruti bir hükümetin taşıması gereken vazifelerin yanında bireylerin de siyasi ahlaka uygun davranmalarını gerektiğinden bahseder. Bu, bireylerde olması gereken ahlaki vasıflar ve kanuna uyma anlayışına sahip olma üzerinden anlatılır. Bireyler, ilkel yanlarını kontrol ederek nefsinin terbiye etmeli, kibir, şiddet ve tembellikten uzak durarak kararlı ve ilkeli, kısaca karakter sahibi olmalıdırlar. Ayrıca onlar, toplumsal hayatı idare edecek olan hukuk düzenine yani kanuna isteyerek uyma davranışını sergilemelidirler. Bu, milli asayişin sağlanmasına katkı sunduğu gibi bireylerin ilkel yanlarına da set çeker. Aksi halde medeniyet ortadan kalkar. Bu nedenle kanuna uymak vatanperverliktir, özgür bir yönetimde kanuna uymamak vatan hainliğidir, zira vahşet ve cehalet dönemine dönmek, anarşiye yol açmak demektir.⁶³

⁵⁶ Server Cemal (n 47) 178-179.

⁵⁷ Server Cemal (n 47) 179.

⁵⁸ Server Cemal (n 47) 180.

⁵⁹ Şenel'in siyasi ahlak tanımı için bkz. Şenel (n 37) 258.

⁶⁰ Server Cemal (n 47) 178-179.

⁶¹ Alkan (n 35) 110.

⁶² Siyasetin işlevi gereği toplumda ne kadar işlev varsa siyaset bunlarla ilgili olduğu ayrıca bunlardan sorumludur. Bkz. Alkan (n 35) 110.

⁶³ Server Cemal (n 47) 180-181.

Kanuna saygı, düşünme ve ifade özgürlüğünün de zorunlu bir sonucu olarak görülür. Yapılan kanunlar düzeltilmeye muhtaç olsa dahi kamuoyunu etkilemeye ve kanunların değiştirilmesini sağlamaya yönelik hukuki yollar eksik değildir. Bu nedenle Server Cemal hukuk dışı yolları uygun görmez. Mutlakiyet ve meşrutiyet yönetimleri altında kanuna uymak ve kanun gücüne yardım etmek hususlarını karşılaştırarak bireylerin vatandaşlık görevlerini açıklamaya çalışır. Mutlak ve zorba yönetimler altında keyfi kanunlara hizmet ve yardım ne kadar büyük bir kusur ise meşruti yönetimler altında kanunlara hizmet bir şan ve şeref olup toplumsal bir görevdir. Bununla birlikte Server Cemal, bu yardımın ne dereceye kadar olacağı sorusunu sorarak, bunun iyi açıklanması gerektiğine dikkat çeker ve bireylerin muhbirliği üzerinden bunu izah etmeye çalışır. İhbar kötüdür ve toplumsal güveni yok eder, kanun gücünü çoğu zaman halkın kötülüğüne ve kendi çıkarına kullanan baskıcı yönetimler altında ihbar, bir ihanettir. Diğer taraftan ihbar etmek, kimi zaman bir borç ve toplumsal bir görevdir. Zira göz önünde suç işleyen kimseye hareketsiz kalmak o kişinin gelecekte yapacağı kötülüklerin sorumluluğunu üstlenmektir. İhbar ancak şiddetli bir adalet duygusundan ve toplumsal görevin bir görünümünden doğmuş ise kabul edilebilir. Vatandaşlar; haksızlıklara, hırsızlıklara, yolsuzluklara ve cinayetlere kanun çerçevesinde dikkat kesilmelidir. Diğer yandan kanuna uymak, toplumsal bir görev olup, kötüye kullanılmamalıdır.⁶⁴

Server Cemal, basın özgürlüğüne de değinir. Emile Zola'ya atıfla yüzyılın en etkili, en şifa veren ve en etkin düşünce açıklama araçlarından birinin basın olduğunu belirtir. Basın ve yayın faaliyetleri, toplum tarafından hissedilen bir ihtiyaçtır. Ancak Server Cemal, diğer taraftan toplumu basına karşı uyardıktan da geri durmaz. Aslında basının ekseriyetle boş ve yalancı olduğunu, gazetelerde yer alan haber yığınları içinde birkaç hakikat keşfedilirse bunun büyük bir kıvanç olduğunu belirtir. Gazetecilik kesinlikle bilimsel düşünceye uygun değildir. Zira gazeteciler temelde kamuoyunu etkilemeyi ve okuyucularına onların hoşuna gidecek şekilde olağanüstü ve heyecan verici olayları aktarmayı tercih ederler. Tarafgirlik, hırs, haksızlık, haset ve şiddet gibi hatalar, kusurlar ve zaafı gazetelerde de mevcuttur. Gazeteler, günübirlik olup gerçeklere ulaşmada sabır, metanet ve sükuta ihtiyaç vardır. Bu nedenle gazeteler eleştirel bir yaklaşımla okunmalı, hiçbir düşüncenin esiri olunmamalıdır.⁶⁵

Server Cemal'in basına karşı bu gerçekçi yaklaşımından, ahlakın veya siyasi ahlakın tesis edilmesindeki zorluğun bir nedeni olarak basını gördüğü çıkarılabilir. Bu bağlamda ifade özgürlüğüne de değinilir, bu özgürlüğün iyi ve kötü yanlarının olduğu belirtilir. Bireyler, partizanca değil her şeye doğru ve eleştirel bir gözle bakmalı, seçme ve eleştirme özgürlüğüne sahip olmalıdır. Zeka gücü, yeteneği ve girişimci yönüyle öne çıkan birisinin manipülasyonuna karşı dikkatli olmak gerektiği gibi diğer taraftan bu nitelikleri taşıyan çalışkan insanlara da haset edilmesine ve bunların iftira

⁶⁴ Server Cemal (n 47) 181-182. Osmanlı ahlakçıları, devlet ve kanuna itaat hususunda büyük ölçüde ittifak halindedir. Bkz. Erdem (n 34) 278.

⁶⁵ Server Cemal (n 47) 182-183.

gibi silahlarla itibarsızlaştırılmasına müsaade edilmemelidir. Söylenen veya yazılan şeyler, bireyler tarafından bilinmeden, araştırılmadan ve körü körüne kabul edilirse özgürlük sözde kalır.⁶⁶ Server Cemal'in bu düşünceleri günümüzde "tüm demokratik sistemlerin temel ilkesi" olan siyasi tartışma özgürlüğüne dönemi içinden bir bakıştır.⁶⁷ Bununla birlikte onun mutlak bir ifade özgürlüğünü kabul etmediği söylenebilir.

Server Cemal'in mutlakiyet rejimini eleştirdiğinden ve özgürlüklerin güvence altına alınmasını, hükümetin görev ve yetkisinin belirlenmesi ve sınırlanmasını savunduğundan bahsedilmişti. Genel menfaate aykırı olmadığı sürece özgürlükler sınırlanmamalıdır. Bu minvalde, hükümet sistemleri bağlamında Fransa ve Amerika örnekleri gösterilir. Amerika'da temel hak ve özgürlüklerin anayasal düzeyde koruma altına alınması ve hürriyetlerin tam olarak tanınmasına karşılık Fransa'da 1870 felaketine⁶⁸ rağmen merkezîyet usulünü sağlamlaştırma ve savunma gafletine⁶⁹ düşülmesi eleştirilir. İmparatorluğu yıkma götüren aynı mekanizmayı yani eski âdet ve kurumları korumada ısrar edilmiştir.⁷⁰

Demokrasi; teknik, kurumsal ve hukuksal düzenlemelerinin yanı sıra, büyük ölçüde siyasal kültüre ve ahlaka dayanır.⁷¹ Zira tarihsel olguların, kültürün, siyasi ve sosyolojik şartların ülkelerin hükümet sisteminin belirlenmesine ve sağlıklı işleyişine etki ettiği bilinmektedir. Bu çerçevede tek bir boyuttan meselenin çözümlenmesi ve çözülmesi mümkün değildir. Nitekim mutlakiyet rejiminden kalan siyasi ahlak norm ve alışkanlıkları meşrutiyet uygulamasında aynen devam ettirilemez.⁷² Zira Server Cemal'e göre ilerleme ve insan mutluluğunun düşmanı atalarımızdan kalma âdetler ve kökten gelen hatalardır, kamu vicdanına aykırı olan duygulardır.⁷³ Bu itibarla genel ahlak anlayışı ile bütünleşmiş bir siyasi ahlak düzeni tasavvuru görülmektedir. Bunun çözümü milli birliğin sağlanabilmesinde görülür. Amerika ve Fransa karşılaştırmasını milli birlik olma ile ilişkilendirerek milli birliğin sağlam ve kuvvetli olduğu ülkeler bakımından memnuniyet doğuracak sonuçlar çıkacağı ifade edilirken bazı milletlerin farklı unsurlardan oluşması halinde ufak bir problem ile bu milli birliğin dağılacağı vurgulanır. Bu nedenle Amerika'da uygulanagelen sistem Fransa'ya, Fransa'da uygulanan sistem Türkiye'ye uygun düşmeyebilir.⁷⁴ Bu anlatılarda, siyasi ahlakın evrensel olmayıp topluma göre değişen göreceli yanının vurgulandığını görmekteyiz.

⁶⁶ Server Cemal (n 47) 183.

⁶⁷ Ulaş Karan, *İfade Özgürlüğü* (Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi 2 Avrupa Konseyi 2018) 8.

⁶⁸ 4 Eylül 1870 tarihinde III. Napolyon'un Prusya İmparatorluğuna karşı almış olduğu "sedan" yenilgisiyle II. Fransız İmparatorluğu yıkılmıştır. Bu "felaket"in bağlamı için bkz. Mehmet Rifat Tunç, *Fransız Anayasa Hukuku (Tarihçe & Kurumlar)* (Legal Yayınları 2020) 115 vd.

⁶⁹ İmparatorluk yıkıldıktan sonra yapılan seçimlerde Monarşistler Cumhuriyetçilere karşı seçimi kazanmışlardır. Bkz. Tunç (n 68) 119.

⁷⁰ Server Cemal (n 47) 184.

⁷¹ Alkan (n 35) 32.

⁷² Alkan (n 35) 32 vd.

⁷³ Server Cemal (n 47) 188.

⁷⁴ Server Cemal (n 47) 184-185.

Server Cemal'e göre esasında sorumluluk hem hükümette hem de bireylerdedir. Sorumluluğun çoğu hükümete düşer, zira eğitim, ziraat, ticaret ve sağlık gibi hususları dikkate alarak dürüst ve girişimci nesiller yetiştirmek hükümetin vazifesidir. Zola'dan⁷⁵, John Ruskin'den⁷⁶ örnekler verilerek en önemli noktanın eğitim olduğu ve en önemli sermayenin olması gerektiği şekliyle iyi yetiştirilmiş insanlar olduğu vurgulanır. Çocuklarımızın ve gençlerimizin eğitimi ve kazandıkları bilinç burada önem arz eder. Bu çerçevede gençlerin, en önemli ve kutsal vazifelerinden biri yerel yönetimlerde alacakları görevlerdir. Bu kişiler, yeniden ve sıfırdan inşa edilecek şehirlerde ve köylerde oranın yöneticisi konumunda olan büyük adamlardan daha fazla hizmet edebilirler. Ancak, yükselme hissi ve makam hırsı arkada bırakılarak görünüşte küçük ama hakikatte pek büyük olan bu göreve, büyük bir önem ile başlayarak çalışılmalıdır. Bu itibarla toplumun geleceği, yerel adımlarla başlayacak bir siyasi ahlaka bağlıdır.⁷⁷

Devletin karşısında bireylerin sorumlulukları da siyasi ahlak kavramının diğer bir boyutunu oluşturur. Birçok şeyi hükümetten isteyerek ona bel bağlamak beyhude bir çabadır. Ayrıca ilerlemeyi sağlamak için siyasi güce ihtiyaç hissetmek lüzumsuzdur. Nitekim insanlığın bütün düşünsel açılımları mucit, filozof ve bilim insanı gibi girişimciler tarafından yapılmıştır. İnsanların pek çok girişiminin esasında devlet erkleri tarafından engellendiği görüldüğü için bireysel teşebbüsün öne çıkarılması gerekir.⁷⁸ Bununla birlikte Server Cemal, bireyleri üzerine düşen bu vazifeyi yerine getirmekten alıkoyan bazı hususlara dikkat çeker. Bireylerin girişimci ruhunu, gülünç olmak korkusu ve “acaba ne derler” anlayışı sekteye uğratmaktadır. Halbuki özgür ve aydın bir adamın ilk cesareti ve ilk görevi, kemale ermiş vicdanının her sesini dinleyerek hareket etmesidir. Toplumun hedefi, insanların bebekliklerinden olgunluk yaşlarına kadar bütün zaafalarını azaltmaya çalışmak, zayıfların yükselmesine hizmet etmektir. Bunun aksine bireylerin önüne set çeken anlayışlar ancak siyasi ahlaka tam olarak uymakla ortadan kaldırılabilir.⁷⁹

Sonuç

Son dönem Osmanlı düşüncesinde ahlak ve siyaset felsefesi bağlamında ele alınan kavramlardan biri de siyasi ahlaktır. Server Cemal de döneminin bir şahidi olarak ahlak ve siyasi ahlak kavramları üzerinde durmuştur. O, ahlak anlayışı itibariyle “toplumsal yapı değiştiğinde ahlak da değişir” teorisini benimsemiş, ahiret azabı üzerine

⁷⁵ “Her fazla adam, bir fazla kuvvettir.”

⁷⁶ “Meşhur İngiliz ulemasından Ruskin gibi, “bir memleketin en büyük, en mahsuldâr sanatı, sanat-ı terbiyedir” diyerek buna inanmalı. Bu büyük adam der ki: “Bir gün hakiki servet damarlarının taş, toprak altında olmayıp vücut-ı beşerde olduğunu keşfedecekler. Anlayacaklar ki servetin en büyük vasıtası ve gayesi; kavi göğüslü, parlak nazarlı, mesrur kalpli mevcudât-ı insaniye yetiştirmektedir. Acaba sanayi-i millîye içinde iyi cinsten ruhlar yetiştirmenin en nâfi' sanayiden ma'dud olacağı iddia olunamaz mı?” Ne büyük bir hakikat!”

⁷⁷ Server Cemal (n 47) 187-188.

⁷⁸ Server Cemal (n 47) 186-187.

⁷⁹ Server Cemal (n 47) 188.

kurulu ahlak anlayışının çöktüğünü, artık ahlakın var olması için metafizik bir temele gerek olmadığını savunmuştur. Onun siyasi ahlak anlayışını ise dönemin siyasi şartlarının şekillendirdiği görülmektedir. Bu konunun Osmanlı elitlerinin bir kısmınca bir gelecek projesi kapsamında ele alındığı söylenebilir.

Server Cemal, haklar ve vazifeleri, yöneten ve yönetilen bakımından ayrı ayrı incelemekle birlikte her ikisinin de görev ve sorumlulukları olduğunu vurgular. II. Meşrutiyet sonrası kargaşa ve karmaşanın çözümü anayasal bir düzende yatmaktadır. O, siyasi ahlakı iktidarın sınırlanmasında, temel hak ve özgürlüklerin tanınarak insan haklarının güvence altına alınmasında görmektedir. Özgürlükler tanınmalı ve böylece uyulması gereken kurallar, ilkeler ve yöntemler tebarüz etmelidir. Bunların düzenlenmesi ve düzeltilmesinde sorumluluk hem bireylerde hem de hükümettedir. Sorun bir ahlak sorunudur. Toplumun genel faydası için yapılması gerekenler vardır. Bu çerçevede siyasi ahlak, devlet ve bireylerin karşılıklı hakları ve vazifeleri arasındaki ahlaki dengeyi tutturaktır.

Devlet bakımından ahlaka uygun olan milli güvenliğin ve genel asayişin sağlanması, adil bir demokratik hükümetin kurulması, bir zümrenin veya sınıfın değil tümüyle milletin menfaati için çalışılması, siyasi bilince sahip bireylerin yetiştirilmesi, eğitim, sağlık, ticaret, ziraat gibi hususlarda uygun koşulların sağlanarak dürtüst ve girişimci nesillerin yetiştirilmesidir. Birey bakımından siyasi ahlaka uygun olan, anayasal düzen içinde hak ve görevlerini yerine getirmektir. Örneğin milli güvenlik ve genel asayişin sağlanması amacıyla özgürlüklere getirilen sınırlamalara tahammül edilmeli ve buna saygı duyulmalıdır. Askerlik hizmeti yapmak da bu kapsamda değerlendirilir. Sözün özü Server Cemal'in siyasi ahlaktan toplum menfaatini yani toplumun genel faydasını anladığı görülmektedir. Genel faydanın gerçekleşebilmesi için herkes üzerine düşeni yapmalıdır. Siyasetçiler halka karşı sorumludur, onların yüce ve ayrıcalıklı konumları her zaman halkın gözlemi ve denetimi altında bulunmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- Y.Y., M.K.; Veri Toplama- Y.Y., M.K.; Veri Analizi/Yorumlama- Y.Y., M.K.; Yazı Taslağı- Y.Y., M.K.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- Y.Y., M.K.; Son Onay ve Sorumluluk- Y.Y., M.K.; Malzeme ve Teknik Destek- Y.Y., M.K.; Süpervizyon- Y.Y., M.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- Y.Y., M.K.; Data Acquisition- Y.Y., M.K.; Data Analysis/Interpretation- Y.Y., M.K.; Drafting Manuscript- Y.Y., M.K.; Critical Revision of Manuscript- Y.Y., M.K.; Final Approval and Accountability- Y.Y., M.K.; Material and Technical Support- Y.Y., M.K.; Supervision- Y.Y., M.K.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Bibliyografya/Bibliography

Arşivler

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)
Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), Nu. 43/322499.
Dahiliye (DH.), DH.HMŞ., Nu. 4/1, DH.EUM.SSM., Nu. 58/28, Nu. 20/19, DH.HMŞ., Nu. 6/12.
Hariciye Nezareti (HR.), HR.SYS., Nu. 2459/31, HR.SYS., Nu. 2727/7, HR.SFR.04..., Nu. 927/51,
HR.İM., Nu. 63/70, Nu. 13/106, HR.İM., Nu. 23/7, HR.SFR.04..., Nu. 927/41, HR.İM., Nu.
144/72, HR.İM., Nu. 144/5, HR.İM., Nu. 198/85.

Kitap ve Makaleler

- Alkan, T, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık* (Bilgi Yayınevi 1993).
Bostancı, K, 'Servet-i Fünun Duyarlılığını Yansıtan Bir Mecmua: Aşiyân ve Dizini' (2010) 4 Yeni
Türk Edebiyatı Araştırmaları 2.
Duman, H, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)* (Enformasyon ve
Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı 2000).
Erdem, H, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak* (Dem Yayınları 2006).
Gövsâ, İ. A, *Türk Meşhurları* (Yedigün Neşriyatı 1946).
Göze, A, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler* (Beta Basım Yayım Dağıtım 2017).
Gözler, K, *Anayasa Hukuku Genel Esasları Ders Kitabı* (Ekin Yayınları 2021).
Hakyemez, Y. Ş, *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı* (Seçkin Yayıncılık 2004).
Karan, U, *İfade Özgürlüğü* (Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi 2, Avrupa
Konseyi 2018).
Karaşahin, H, 'Osmanlı İmparatorluğunda Ordu, İhtilal ve Din' (2019) 9 Mizanü'l-Hak: İslami
İlimler Dergisi 2 51-70.
Karayalçın, Y & A Mumcu, *Türk Hukuk Bibliyografyası* (Sevinç Matbaası 1972).
Koçak, M, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik (Eski
Kavramlar – Yeni Anlamlar)* (Seçkin Yayınları 2006).
Özcan, A, "Masonluk" md. 28 TDV İslam Ansiklopedisi (2003).
Server Cemal, *Ahlakiyâtın Suret-i Cedide-i Telakkisi* (1917).
Server Cemal, 'Ahlak-ı Siyasiye: Hükümet ve Efradın Hukuk ve Zeaif-i Mütakabilesi' (1324/1909)
2 Aşiyân 18, 19.
Server Cemal, 'Küçük Hikaye ve Âtisi', (1324/1909) 1 Musavver Muhit 14.
Server Cemal, 'Nâdîde', (1334/1918) 14 Türk Yurdu 5.
Server Cemal. 'Tedrisat-ı Hukukiye' (1325/1909) 2 İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası.
[Çeviriyazısı: 'Server Cemal'in Tedrisat-ı Hukukiye Başlıklı Mekteb-i Hukuk Eleştirisi' (2017)
haz. Rıdvan Abdurrahman Demirtaş, 24 Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları 2].
Şenel, A, 'Siyasal Ahlak: Kapsamı, Açmazları, Tipolojisi' in Türker Alkan (ed), *Siyasal Ahlak ve
Siyasal Ahlaksızlık* (Bilgi Yayınevi 1993).
Şimşir, B. N, 'Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzyılında Türk Diplomatik Temsilcilikleri Ve Temsilcileri
(1920-1950)' (2006) 22 Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 2.

Tunç, M. R, *Fransız Anayasa Hukuku (Tarihçe & Kurumlar)* (Legal Yayınları 2020).

Turan, Ş, “Tarih Boyunca Siyasal Ahlak” in Türker Alkan (ed), *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık* (Bilgi Yayınevi 1993).

Uygun, O, *Demokrasi (Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar)* (On İki Levha Yayınları 2020).

Yılmaz, Y, *Son Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesi* (Bir Yayınları 2018).

İnternet Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Atina-Pire Başkonsolosluğu (<http://atinapire.bk.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>).

Türkiye Cumhuriyeti Atina-Pire Başkonsolosluğu (<http://marsilya.bk.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>).

İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE>).

EK (Ahlak-ı Siyasiye: Hükümet ve Efradın Hukuk ve Vezaif-i Mütakabilesi)

Edvârın tekamülüyle beşeriyet-i hâzırayı vücuda getiren ezmine-i kable't-tarihiyedeki o ilk vahşi insanlar arasında revâbit ve münâsebâtın ne derecelerde bulunduğuna dair bir fikr-i sahih ve kat'î edinmek kâbil değildir. Fakat şimdi dünyada mevcut olan aşâir-i vahşiyeye bakarak tekamül-i beşeriyetin bu ilk kademelerine ait hakikat doğruca bir takım faraziyât ile meydana çıkabilir. Önümüzde misal olmasa bile muhakemât-ı mantıkiye ile aynı netâyice destres oluruz. İlk insanlar, müdhiş canavarlar arasına mübareze-i hayat için alet-i müdafaa olarak taş ve değnek gibi şeylerden başka bir şey bilmedikleri zamanlarda pek sefilâne bir ömür geçirmişler ve açlık tehlikelerine, âkilü'l-lahm hayvanât-ı cesimenin muhâcemâtına maruz kalmışlardır. Artık bu şerâit dairesinde yaşayan insanların, hodbinliği vahşet derecesine kadar ilerletecekleri aşikâr idi. Cemiyet üzere yaşamak hiss-i tabiisinin mefkud denemek kadar az bir derecede görüldüğü bu zamanlarda birisinin avladığı şikar için diğerin[e] hiçbir hak tanımayacağı tabii idi. İşte bir çok zamanlar, eslâfımızın en büyük meşgalesi, hayvanât ve hemcinsleriyle muharebe etmek olmuştur. Nihayet bir lem'a-i zeka, daha doğrusu bir hiss-i teşkil-i aile onları heyet-i müctemia tarzında yaşamak fikirlerine doğru sevk etmiştir ki terakkiyât-ı beşeriyenin mehd-i manevisi bu fikir olmuştur.

Bu vakitten itibaren vaziyet-i ahlakiye değişmeye ve hissiyat-ı cedide nümâyân olmaya başlamıştır. Ve yine bu vakit, menâfi-i mütezâdde-i hodbinâne, cemiyetin menafi-i müşterekesiyle tahdid olunarak idare olunmaya başlanmıştır. Maamafih teşekkül eden cemiyetler, kabileler, yine birbirlerine karşı adâvât beslerler, muharebe ederlerdi. Fakat yavaş yavaş, bir kabile arasındaki efrad -kendi menfaatleri iktizası-diğerrinin şikârını kapmaya gayret etmişlerdir. Şüphesiz bu gayret-i tevakki, tekrar infirad-ı ibtidaiyenin mezahimine düşmemek içindi. Daima birtakım mehâlîke maruz olan şerait-i ibtidaiye-i hiyaniyenin serbestî-i garibi onları, aralarında mukavelât-ı zımniye akdine mecbur kılmıştır. Çünkü bunlar olmadan ittihad gayr-ı kabildi. Her fert kendi kabilesinin himayesine mazhar olmak için daima onun hukukunu muhafazaya âmâde bulunmalı idi. Ve böyle cemiyât ve kabâil teşekkül edince mesai-i müctemiayı sevk ve idare etmek, bir yere toplanmak için tabii silsile-i meratib vücuda geldi. Bu halde ya en kuvvetli, ya en şeci veya en zeki olan malum ve muayyen bir nüfuza mutavaat mecburi oldu. Bu tahakküm, yalnız muharebe işlerine münhasır kalmadı. Kabileler, nüfusca kabardıkça birinin menâfi'ini, hayatını, diğerrininin şiddetlerine, hodbinliklerine karşı muhafaza etmek maksadıyla günden güne daha müsbet nizamât ve şeraite lüzum hissedildi. Cemiyet bir kere teşekkül edince tabii dahil ve hariçten gelecek mehâlîke karşı efradını muhafaza etmek için birtakım kavanin ve müessesât vücuda getirildi.

İnsanlar, daima kendilerini uzun bir müddet ağuşunda saklayan muhitâna rapt-ı kalb ederler. Böyle cemiyet üzere yaşamak adet hükmüne girince, bu tarz-ı maişetin iyilikleri anlaşılmaya başlanınca, bu his eski hale avdet korkuları arasında tekamül etti. Huzur ve rahatlarını temin eden, onlara yaşamak için av kuşları, meyve veren yerlere bir muhabbet-i mahsusâ hissetmeye başladılar. Hiss-i vatanperverî, uhuvvet ve teavün, beldeyi vücuda getirdi. Ve işte tekemmül eden bu haymelerden, bu kabilerden, fikr-i beşerin tekamül-i tabii ve mantıkisi sayesinde bütün sanâyi', bütün tasavvurât ve idrakâtıyla medeniyet doğdu.

Görülüyor ki ilk hey'ât-ı beşeriyeyi vücuda getiren ve makul ve makbul esbaba müstenid olan saik, fikr-i menfaatir. Daha sonraları bundan tevellüd eden hissîyât, fezâil-i ictimaiyeyi vücuda getirdi. Fakat asıl cemiyetlerin katiiyen teşekkül ve idamesine hadim olan en büyük kuvvet ihtiyac-ı himaye olmuştur. Fikr-i müşâreket ile fikr-i mukabele tev'em oldukları gibi ahlak-ı siyasiyenin düstur-ı hareketi de hariç ve dahilden gelecek tehlikelere karşı efrad-ı şirketten herbirini kuvve-i müştereke ile müdafaa etmek, onun himayesini herkese temin etmektir. Ve yine bu silsile-i muhakemeyi takip ederek ahval-i mümâsele karşısında her ferd kuvvetini cemiyetin emrine amade olarak saklamalıdır. İşte bütün efkar-ı cemiyetperverânenin aslı, ruhu, nahmı [?] budur.

Şiddet ve vahşetin hükümfermâ olduğu zamanlarda insanlar en ziyade hariçten gelebilmesi ihtimali olan mehalike hasr-ı dikkat etmişlerdir. Ve işte o zaman medeniyet-i askeriyenin esasları kurulmuştur. Cemiyet, harici düşmanlarının mehâcemâtına mukavemet edecek derecede kuvvetli ise başka bir şey istemezdi. Bu zamanlar kabileler, cemiyetler başlarında mutlak ve mütehakkim reislerle her noktalarına varıncaya kadar müsella olarak duruyorlar ve tabii bu reisler efrad tarafından kendisine verilmiş olan hak ve payeyi suistimal etmeye başlıyorlardı. Mehalik ve meşâğil-i hariciyenin az bulunduğu yerlerde kuvve-i fevkalâde birtakım kuva-yı semaviye suretinde temsil olunurdu. Birbirinden farklı olan bu tahakküm suretlerinin ikisi de aynı suistimalâta sapıyorlardı. Zahirde daha az kavi ve daha az vahşi görünen nüfuz-ı manevi hem ruhlar hem vücudlar üzerine diğerinden ziyade icra-yı tesir ediyor, mevcudiyetleri mahdud daireler altına almaya çalışıyordu. Fakat tekamül-i fikrî, inkiyad-ı ahlakîyi hissölunacak bir dereceye henüz is'ad edememişti, aynı şerâit dairesinde metbu' ve makhur olan birçok cemiyetler boyunduruğa velvelesiz, isyansız tahammül ediyorlardı. Onlar, dünyada insanların bir reis-i mutlaka inkiyaddan başka emelleri, arzuları olabileceğinden şüphe bile etmiyorlardı. Fikr-i tecessüs uyanmaya, reislerin bu hüküm ve nüfuzu, bu unvanı nasıl ve ne vasıta ile istihsal ettikleri tetkik edilmeye başlayınca işler değişti. Birbirlerinin hukukunu muhafaza ve asayişini temin maksad-ı hayr[ıy]la teşekkül etmiş olan cemiyetlerin bu vazife-i hayriye[leri]nde muvafak olamadıkları ve rüesânın makasid-ı hodbinâne takibiyle cemiyetin temettüâtını kendilerine celbe tevessül ettikleri görüldü. Sonra anlaşıldı ki; ihtiyac-ı himayeden

maksad, bir adamın veya bir zümre-i kalilenin diğerlerinin hayatı, emvali, serbestîsi üzerine vaz'-ı yed etmesi demek değildir. Bir kere bu suretle fikr-i tahlil ve teccüss başlayınca istibdadın bütün ruhu meydana çıkıyordu. Teşekkül-i ictimâiden maksad, asıl himaye-i müteakabile olup her ferdin tamamıyla şahıs ve hüviyetini feda etmesi lazım olmadığı anlaşıldı. Ve hergün daha ziyade terakki edilerek hal-i ictimâinin şahsiyetlerin tevessü ve terakkisiyle mümteni'l-ı-ımtizac olmayıp belki en müsait bir zemin olduğu neticesine destres olundu. İnsanı bütün tehlikelere, bütün derecât-ı acze düşürerek mahkum ve zayıf yapan sebep, infirâd-ı daimî korkusudur.

Yalnız yaşayan insan, yalnız cemiyet üzere yaşamadan mütevellid terbiye-i fikriye ve ahlakiyenin semerât-ı faidebahşâsından mehur değil, fakat soğuğa ve açlığa tahammül için bütün kuvâ-yı vücudiyesini bir noktaya hasra mecbur olur: Beka ve idamesi esbâbının ihzârı, cemiyete ilk dahil olduğu gün onu terakki-i hakikiye doğru götürecek yola ayak basmış olur. Hayat-ı maneviyesine sahip olurlar. Asayiş-i umumiye[yi] temin için serbestîsine ârız olacak tahdidât ona infirâdın tahmil ettiği yüklerden pek hafiftir.

Bu hakikat ayân olunca, emn u asayiş-i millîyi temin edecek, efrad-ı milletin saadetine bâis olacak havassın sürat-ı inkişafına çalışılır. Bunların kuvvetlenmesine sebep olacak faaliyet ve hareket vasıtaları aranır, bunlar düşünölmeye başlanır. Bu saadet behemehal iki şartın vücud ve ittihadına vâbestedir: Huzuzât-ı cismaniye, huzuzât-ı fikriye ve ahlakiye. Asayiş-i millîyi temin için herkesin muharebe edecek bir halde bulunması lazımdır. Mükelleffiyet-i askeriye herkes için mecburi olmalıdır. Bir milletten bir kısm-ı mahdudun diğerleri için muharebe etmesi caiz olamaz. Böyle olur ise, diğerleri için didinen bu kısım, bir zümre-i istisnaiye teşkil eder ki memlekette kuvvetin yegane hakimi olur. Ve günün birinde bu kuvveti suistimal etmekten çekinmez. Eğer kuvve-i müselleha ücretli askerden mürekkep olursa onlar için muharebe yalnız bir ticaret demektir ki bu da bir gün haris-i câh bir adam elinde bir alet-i meş'ume olabilir. Fakat mükelleffiyet-i askeriyenin müddeti, efrâd-ı milleti müdafaa-i vatana salih bir hale getirmeye kâfi bir zaman için olmalıdır. Maamafih çok da sürmemelidir. Harp, gayr-ı ictimâî olduğu için efradı, onun talimat ve temrinâtı elinde fazla da bulundurmamalıdır. Şiddet, terbiye-i askeriye, itaat-i amiyâne efrad-ı milleti canlandıran istiklal-i efkâr ve riayet-i hukuk nazariyeleriyle katiyyen kâbil-i tevfiğ değildir.

Asker, daima fikr-i medeni ve siyasisini muhafaza etmelidir. Vazifesini itmam ettikten sonra hayat-ı medeniyesine avdetle sulh ve müsâlemeti arzu eden bir vatanperver hissiyatına malik olmalı; fakat düşman, vatani tehdit ettiği zaman bütün vazifesini bi-hakkın ifaya amâde olmalıdır. Ordu saflarından dışarıya çıktığı vakit, ahlak-ı siyasiyeden yani menfaat-i umumiyeden anlayacağı derecede hissesini almalıdır. İşte en ziyade buralarda ahlak ile tenemmüv-i fikrînin revâbit-ı samimiyesi görünür.

Bu tenemmüv-i fikrîye her millet, pek ziyade muhtaçtır. Bugün idare-i mutlaka ile idare-i meşruta arasındaki fark-ı azîmi, o tezad-ı hayretbahşâyı iyice anlamak için siyasiyât işlerine iyice vâkıf olmak veyahut gayet metin bir kuvve-i müfekkireye malik bulunmak lazımdır. Bu maatteessüf daha insanların ekserîsinde olmayan bir şeydir. Ve bu fıkdan-ı elîmin neticesidir ki idare-i meşrutanın levazım-ı zarurîyesinden olan intihabât vesaire gibi işlerde bir millet arasında bir takım efkar-ı mütezâdde vücuda geliyor ve ıslahata sed çekiyor.

Fakat bunu tasdikten daha sade ne olabilir: Bir millet, hürriyete, müsavâta, uhuvete, ittifak ve ittihadı doğru vuku bulacak âvân-ı sa'y u tekamülü arasında güçlük görmemeli, sıkleti çekmemelidir. Bütün cehdlerin, kuvvetlerin, zekaların ittihadına malik olmak kadar menfaat-i umumiyyeye hâdim bir şey tasavvur olunamaz. Meşrutiyet-i idarenin tesisinden derhal ekânim-i ulviye-i ahlakiyenin vaz'ı vücut-ı kat'î tahtındadır. Böyle olmaz ise fena yollara sapılabilir.

Bir hükümet tebaası, reislerinden büyük bir şey beklemedikleri için asırlarla sabredebilirler. Zaten inkar olunamaz hakayıktandır ki kuvve-i mutlakının menfaati daima tebaasını hukukundan bî-haber ve kralların, imparatorların diğer insanlardan daha âlî ve daha müstesna bir mevkiye buldukları hissini vermektedir. Tebaa, daima kendilerine icra edilmesi melhuz olan ve icra edilmeyen mezalimden müteşekkir kalırlar. Çünkü o pek âlî ve müstesna adamlar her şeyi yapabilirler. Bütün bu telkin olunan efkara rağmen bir gün o kütle, birden bu ulviyetten, bu müstesnalıktan bir şey anlayamayarak şüpheye düşüyorlar ve inkılab zuhura gelerek her şeyi, her adamı yerli yerine koyuveri[yo]r.

Bir hükümet-i mutlakada inkılabât ve feverân-ı hissiyât nâ-kâbil-i ictinab bir korku olduğu gibi bu korku, vazife-i mukaddesini iyice ifa edemeyen, kendisini iyice tanıtamayan hükümet-i meşrutada da aynıyle vardır. Taşdıkları vatandaş lakabı, hakk-ı intihabın istimali, harekât ve icraat-ı umumiyyeyi daima tenkid ve teftiş eden gazetelerin mütalaası, herkesin söz söylemeye hakkı olan umumi ictimalar, işte bütün bunlar efrad-ı millete bir terbiye-i siyasiye dairesinde hâkim olduklarını, siyasiyâtın idaresi yedlerine mevdu' olduğunu hissettirmişlerdir. Kendilerine verilen malumât onları haklarına her gün daha ziyade sahip, mesuliyet-i hükümeti deruhte edenlere karşı daha ziyade müşkülpesent eder. İnsanlar ne kadar zeki ve malumatlı olurlar ise adalet ve teavün-i ictimai hisleri de onlarda o derece mütezayid ve müterakki olur. Bidayet-i alemde beri kavîlerin, hâkimlerin hırsları, arzuları, tama'ları ile idare olunup bir türlü sırasına konulamayan işlerin düzelmesinde tereddüt edilirse işte o zaman birbirlerine asırlardan beri biçarelerin bekledikleri hakk-ı tammın, müsavât-ı ictimaiye devrinin ne vakit hulül edeceğini sormaya başlarlar.

Şüphesiz bir dereceye kadar riayet olunması lazım gelen bazı hukuk-ı müktesebe vardır. Adalet-i mutlaka icabı değilse de birçok zamanlar kavaninin damân ve kefaleti

altında yaşamış olan bazı menafî'î hemen hakk-ı tâmmı tevfiik hareket etmek için kesr ve imha edivermek ifrattır. Bunları yapmak doğru değildir. Fakat artık âyânen zayıfları kuvvetlilere ezdirmek, bir sınıfın âmâl-i harisânesini temin için diğer sınıfın sefaletinin artırmaktan başka bir faydası görünmeyen müessesât ve kavanini muhafazada ne gibi bir ihâta-i garibe-i hukukiye bulunabilir.

Ahenk-i menafî'in esas-ı metini olan ve müsavat-ı hukukiyenin emrettiği ve kolayca kanuna, şer'â tevfiikan yapılabilecek bir zamanda yapılmayan bu ıslahat yine mutlak bir gün, sabrın tükendiği, intizar-ı adaletten bîzar kalındığı, fart-ı ızdırıp ve suistimalâtın vereceği kin ve garezen ihtirasâtın derece-i teheyüce geldiği, tutuştuğu bir zamanda yine yapılacaktır. Fakat o vakit şiddetle, belki vahşetle galeyana gelmiş adamların elleriyle doğruca maksada giden kaba bir mantık namına, vaktiyle idare etmesi pek kolay olan şerâit-i edep ve terbiyeyi katiiyen düşünmeden icra olunacaktır. İşte o vakit kendilerini muhafazakar farzedenlerin anûd hodbinlikleri itham edilecek yerde yine avâmın galeyan ve haşiyânesine kabahat bulunur. Bir hükümet-i adile-i meşrutanın maksad-ı yegane-i ulvisi, ahlaka en mutabık olanı, bir zümrenin, bir sınıfın taharri-i menfaatine değil efrad-ı milletin heyet-i umumiyesinin taharri-i menfaatine çalışmaktır. Tabii efradın da buna karşı bir takım vazifeleri vardır. Hükümetin sıfat-ı ahlakiyesi metin ve mükemmel olunca ahali de ahlak-ı siyasiye[ye] riayet etmelidir. Bunun için insanların henüz örtülemeyen birçok yaralarını kendilerine göstermeli, onlara merhem-sâz olmalıdır: Azamet, şiddet, atalet, henüz birçok felakatlere mehd-i huzur olmaktadır. Hayvaniyetini kırarak nefsinin güzelce terbiye ederek azim ve sebatlarını takdir edenler iyi bir adam olabilirler. Hayat-ı ictimaiyeyi idare edecek uknum "intizam" yani "kanuna mutavaat-ı ihtiyariye" olmalıdır. Kavanin-i umumiyeye itaat asayiş-i müstakbeleyi temin eder. Kanuna itaat, tevarüs ettiğimiz ve içimizde uyuyan eslâfımızın vahşetine karşı bir sedd-i ahenin olacaktır. Galeyan zamanlarında bu zail olursa medeniyetten eser kalmaz. Cehalet, kin u garaz, haset baş gösterir.

Kanuna elden geldiği kadar itaat etmeli; ona küçük bir rahne bile açtırmamalıdır. Kanuna tecavüz pek büyük bir şeydir. Ona efrad-ı millet bütün kuvvetleriyle mukabele etmelidir. Kanuna hürmet, hürriyet-i tahrir ve tefekkürün bir netice-i zaruriyesidir. Hür bir idarede kanundan sıyrılıp kaçmaya uğraşmak; vatanın, heyet-i ictimaiyenin düşmanı olmak demektir. Vahşet ve cehalet devrine avdet etmektir. Kanuna karşı şiddetle muhalefette bulunanlar maatteessüf görülüyor. Bu, anarşiye avdet için bir vasıta ki mühliktir.

Kanun ne kadar muhtac-ı ıslah olursa olsun ona itaat mecburidir. Çünkü efkar-ı umumiyeyi onun tebdiline sevk etmek için elde vasıtalar eksik değildir. Kanun ne kadar nâkıs olsa yine her insanın ruhunda uyuyan hiss-i şiddet ve menfaate set çeker. Hâlâ her memlekette hürriyetten korkanlar vardır: Kanuna riayet etmeyen onlardır.

Kuvve-i kanuniyeye yardım etmek de büyük bir vazifedir. Hükümât-ı mutlaka ve müstebiddede kavanin-i keyfiyenin kuvvetine hizmet ve muavenet pek büyük kusur ise de hükümât-ı meşrutada bir şan, bir şeref, bir vazifedir. Ve vazife-i ictimaiyeyi ifâ için yapılacak her şey şâyân-ı tebcildir. Fakat bu muavenet ne dereceye kadar olmalıdır; bunun su'-i tefehhüme meydan vermeyecek kadar iyice tavzih etmelidir. Kanuna riayet etmeyenleri haber vermek meşru bir hareket midir? Bunu tayin etmek oldukça güç bir meseledir. İhbar ekseriyâ ta'yib edilir. Fakat bunun bazı esbab-ı mu-teberesi vardır. Hükümet-i müstebidde kuvve-i kanuniyeyi birçok zamanlar tebaası-nın fenalığına ve kendi menfaatine olarak istimal etmiştir. O her doğru ve serbestâne düşünen adamı daima ezmiştir. Tabii böyle bir zamanda polise muavenet, arkadaşa karşı bir ihanet olurdu. Diğer cihetten bir bî-günahı ihbar etmek, onu kanunun eli-ne teslim edivermek, çekeceği ızdırabın, âlâmın mesuliyetini almak demektir. Tabii bu, mütehasis ruhların kabul edemeyeceği bir şeydir. Muhibir, zaten ekseriyâ fiil-i ihbarı, âmâl ve menafi-i hasisesini gözeterek icra eder. İnsanlar onda daima kirli bir ruh görmeye alışmışlardır. Muhibirlik sanatı, en ziyade mektepliler arasında nefretle yad edilir. Arkadaşlarından birinin kusurunu, kabahatini haber verenin vicdanı pâk, emin addolunmaz. Bunun ittihadı, uhuvveti iyi hissedip anlayamamış olmasından ileri geldiği söylenir.

Bütün bu telakkiler pek doğru olabilir. Fiil-i ihbarı bir menfaat mukabilinde kin ve hasede tebe'an yapanlar tabii şâyân-ı ta'yibdirler. Hiçbir menfaat-i hasise gözetil-meddiği halde bile dostunun, hatta hem-cinsinin kusurunu itiyâden haber vermek iyi telakki olunamaz. Çünkü münasebât-ı meveddetkârânede birçok menâfi-i ictimaiye mevcuttur.

Maamafih ihbar hakkındaki bütün bu fikirlerin sıhhatiyle beraber bazı kere bu bir borç, bir vazife olur. Göz önünde irtikab-ı cürüm eden birisine: "haydi git, gözden nihân ol" demek doğru olamaz. Filhakika bu en basit, en emniyetli bir çaredir. Fakat bazen sadelik ve usululuk, alçaklığın nazik ve süslü isimleri değil midir? Bir kaba-hatlinin, bir mücrimin kaçmasına mani olmamak onun âtîde yapacağı fenalıkların mesuliyetini deruhte etmek demektir.

Vahşete karşı bizi müdafaa eden kanuna muavenet daima bir vazife-i mühimmedir. Memleketimizde görülecek haksızlıklara, hırsızlıklara, cinayetlere daima kanun ile beraber dikkat ve nezaretle mükellefiz. İhbar, şiddetli bir hiss-i adaletten, vazife-i ictimaiyenin ulvi bir ihâtasından münbais ise şâyân-ı kabul görülmelidir. Kanuna da-ima riayet lazımdır. Fakat onu fena istimal ettirmemeli, daima dikkat etmelidir. Me-sela hürriyet-i efkara taarruz hiçbir vakit kanunî olamaz. Yevmî gazetelerin havadis yığınları içinde birkaç hakikat keşfolunabilirse büyük bahtıyarlıktır. Siyasiyât gü-rültülerinden uzak bir halde bulunup kendisine ilmî bir program çizmiş olan resâil-i mevkutede daha ziyade doğruluk görülebilir.

Gazeteler insanlar tarafından tertip ve tahrir olunduğu için onlarda mevcut olan hataları, kusurları, zaafı bunlarda da aramalıdır: tarafgirlik, hırs, haksızlık, haset, şiddet.

Muharrirler, fevkalade şeylerden, müheyyic havadisden hoşlanırlar. Koca bir beyin gibi olan efkar-ı umumiye de bunlara rağbetle muharrirlerin bu meyil ve muhabbetlerini takviye eder. Gazetecilik fikr-i fennîye katıyyen gayr-ı muvafıktır. Hakikat istihsal edilebilmek için sabır ve metânete ve sükûta ihtiyaç vardır. İnsaniyete halaskâr hediyeler takdim eden Büyük Pastör enstitüsünde koşmalar, patırtılar, telefon sesleri içinde çalışmıyor! Bütün bunlarla beraber Zola'nın dediği gibi: "Matbuatta hayat, hareket vardır. İnsanları sermest eden ve daima muzaffer olan odur. O terkeleydiği zaman kendisine bir daha avdet edilmemek üzere yemin edilemez. Çünkü o, vüs'at ve kuvveti ölçtüktan sonra daima hissedilen bir ihtiyaçtır. O bizi fena yollara sevkeder, ekseriyâ boş ve yalancı olabilir. Fakat yine asrın en müessir, en şâfi, en faal vesait-i fikriyesinden biri bulunmak meziyetini kaybetmez. Ve bu asrın ihtiyacâtını derk eden her şahıs ona garazkâr olmak şöyle dursun, lüzum-ı cidâli her hissedişte ondan silah almaya koşar."

Gazeteleri daima bir fikr-i münekkîdâne ile okumalıdır. Hiçbir fikrin esiri olmamalıdır. Hiçbir muharririn fikr-i mahsusuna kapılmaya gelmez. Çünkü bugün okuduğumuz şeyler yarın bizde başka bir şekilde nümâyân olurlar ve bazen yanlış hareketlere de sevkedebilirler.

Serbestî-i kelama gelince: Atina'dan doğan bu nimetin de efrad-ı millet üzerine birçok iyilikleri olduğu gibi bazı fenalıkları da melhuzdur. Mümkün olduğu kadar fırka kinlerine, fırka fikirlerine kapılmamalı; her şeyi doğru ve münekkîd bir nazarla görmelidir. Her yerde az çok olduğu gibi bizde de halkın en büyük kusurlarından birisi bir adam kuvvet-i zekası, istidâdı, fikr-i teşebbüskârânesiyle ortaya çıktı, biraz yükseldi mi hemen onu düşürmeye gayret etmek, ona haset etmektir. Bu gibilere karşı daima silah olarak iftira istimal olunur.

Fakat dikkat lazımdır ki dünyada en hasûd olanlar en tembel olanlardır. Bir çalışkan adamın kuvvet ve teşebbüsü muvaffak olamayanlara daima bir zemin-i itiraz hazırlar. Fakat böyle olmakla körü körüne de koltuk vermek lazım değildir. Bir millet efradı söylenen, yazılan sözleri bilmeyerek, anlamayarak ale'l-'amyâ kabul ederse, intihabâta dikkat etmezse onların hürriyeti, meşrutiyeti sözde kalır. Cehl ve lâkaydî sıhhat-i meşrutiyeti ihlal eder. Herkes de her vakit için serbesti-i temyiz ve tenkit olmalıdır. Sonra vartalara düşülür, isim değişmekle bir şey olmaz.

Bunun için umumun serbestisi katıyyen taht-ı temine alınmalı. Serbesti-i hareket menfaat-i umumiyeye mugayir olmayınca hiçbir vakit ta'tile uğratılmamalıdır. Heyet-i mutlaka-i ictimaiyede hükümet, bütün ruhların müdürü, nâzımı vazifesini deruhte eder. İtikadât ve efkar vadilerine kadar milletin işine nezâret etmeyi kendisinin hakkı ve vazifesi bilir. Bir hükümet-i mutlakada kral veya imparatorun memuriyeti

herkes için düşünüp hareket etmektir. Fakat idaresi yed-i ahaliye mevdu‘ heyet-i ic-timaiyede en büyük vazife, efradın umumuna taalluk eder. Kuvvetli bir hükümetin vazifesi tayin, tahdid olunmalıdır. Hükümet gizli bir şey yapamaz.

Fransa, ikinci imparatorluğu müteakip girdiği devrenin ilk senelerinde tezebzüb içinde idi. Eski âdât ve müessesât, mümkün mertebe bu ma[kam-ı] re’s-i kârda bulunanların en mühim meselesi olmuştu. 1870 felaketi bunların gözünü açmamıştı. Kendi işlerinin cahili olan bir milletin uğradığı felaketleri gördükleri halde yine birçok zamanlar ahval-i memleketi birkaç adamın eline bırakıp milletin diğer büyük bir kısmını bihaber bırakan merkeziyet usulünün takviye ve müdafaada ısrar etmişlerdir. Azim bir vukufsuzlukla veya perverde edilen birtakım âmâl saikasıyla kuvve-i hâkimenin hiçbir cüz’ünü feda etmeyerek yeni idareye, imparatorluğu harabîye götüren aynı mekanizmayı tatbik etmek istemişlerdir. Riyaset nam ve perdesi altına krallığın birçok seyyiâtını gizlemişlerdir.

Bunlardan bahsederken ekseriyet-i ahalinin havsala-i idrakinden hariç şeyleri düşünmenin hükümete düşen bir vazife olduğunu söylemeli. Milletın efkâr-ı umumiyesine bazı şeylerin mazarratını büyük adamların berâhin-i katıyye ile ispat etmeleri lazımdır. Fakat birkaç kelime ile değil. Riyazi usullerle göstermelidir. Her memleketin ihtiyacâtı, hal ve mevkii mütehaliftir. Bugün Amerika’da tatbik olunmuş veya olunagelen tarz-ı idare Fransa’ya, Fransa’da tatbik edilen usuller de Türkiye’ye muvafık gelmeyebilir.

Amerika’da efrad-ı milletin hukuk-ı asliyesi diğer kavaninin bile fevkine is’âd edilmiştir. Orada herşeyin hürriyet-i tâmmesi vardır. Adem-i merkeziyet-i siyasiye denilebilecek kadar vâsi bir adem-i merkeziyet-i idare, orada bütün eşkaliyle nümâyândır. Fransa’da o zamanlar hiç bu tarafa meyledilmiyordu. Re’s-i kârda bulunanlar -fırsat bulunca hemen vaz’-ı yed etmek için gibi- merkezi ellerine almışlar, sıkıca tutmuşlardı. Bu usul bazı memleketler için iyi olabileceği halde o vakitler ve hâlâ şimdi bile Fransa için fena olduğu söyleniyor.

Vahdet-i milliyenin muhkem ve kavi olduğu memleketlerde Amerikalıların takip ettikleri usul pek ziyade mucib-i memnuniyet neticeler tevlid eder. Fakat bazı milletler anâsır-ı muhtelifesinin vahdeti ufak bir tazyik ile buhara münkalib oluverir. Bu gibi milletlerde bu gibi usullerden tevakkı etmelidir. Evvelki surette neden korkmalı? denir. Vahdet-i milliye hakikaten mevcut ise nasıl çabukça buhara münkalib oluyor? Yoksa bütün dünyada vahdet-i milliye nazariyesi bir hayalden mi ibaret kalacak! İhtirâsât-ı siyasiyenin sernâmesinde daima “milliyet ve kavmiyet” kelimeleri mi yazılı bulunacak! Herhalde buna dair olan kat’i hükmü bir memleketteki anâsır-ı muhtelifeyi pek iyi, pek derin, pek mükemmel tetkik ederek, onların bütün ruhlarını pek emniyetli vasıtalarla tahlil ederek vermelidir. Pek doğru ve kat’i düşünmelidir. Bu gibi şeylerdeki hatalar tamir olunur cinsten değildir.

Ahlak-ı siyasiyenin hutut-ı esasiyesini çizerken, hükümât-ı meşrutada muhtelif fikirlerden, yukarıda bahsettiğimiz müteferrik usullerden ziyade, daha doğrusu serbesti-i cevelan bulan ve terakkiyi temin eden hayat ve hareketten bahsetmelidir.

Hükümet-i meşrutada görülen bu gürültülerden, adem-i intizamdan hemen çabukça korkup ürkmemelidir. Arzu ve merâmı zayıf olanlara hükümet-i mutlakanın süku-tu, intizam-ı ısrar-alüdu iyi gelir. Onlar gürbüz vatan evladının yaptıkları gürültülere, patırtılara tahammül edemezler. Ve eser-i mevcudiyet ve hamiyet olan bu canlı manzaraya, çok uslu ve kansızlıktan solgun benizli çocukların sakin teneffüslerini tercih ederler. Mübahasât-ı şedide onları pek sıkır: Hemen sukût ve sukütü tavsiye ederler, onu davet edecek bir büyük kuvvet ararlar.

Bir büyük kuvvet! Bu nedir? Mübahasât-ı umumiye-yi çekemeyen, karanlığa ihtiyacı olan bir kuvvet nasıl büyük olur? Zayıfların üzerine icra-yı hüküm eden kuvvete büyük denebilir mi? Böyle bir kuvvetin elinde inleyen bir memlekete bakmalı. Orada hükümdar, kendi gözüyle hiçbir şey görmez. Matbuatın serbest olamamasından dolayı kendisini, bütün vukuat-ı alemde mukarrebini haberdar ederler. Böyle bir hükümette ne derecelerde suistimalât vukua geleceği tabii muhtac-ı izah değildir. Zavallı memleketimiz bunu acı bir misal ile anlamış ve geniş nefes alalı daha birkaç ay olmuştur. Hükümetin suret-i muntazamada asayiş temin etmesi lazım olduğunu, efrad-ı milletin hukukunu daima muhafaza etmesi en başlı vazifelerinden bulunduğunu anlatmış idik. Fakat hükümetten çok şey isteyerek ona pek ziyade bağlanmak iyi değildir. Temin-i terakki için kuvve-i siyasiyeye ihtiyaç hissetmek boştur.

Hep biliriz ki insaniyetin bütün fütühât-ı fikriyesi müteşebbis adamlar tarafından yapılmıştır: Muhteri, feylesof, alim... bunlardan yetişiyor. “Büyük Kuvvetler” denilen kuva-yı hükümet daima en zayıflardan, en kıskançlardan tereküp ederek nice teşebbüsât-ı insaniyeye engel olmuşlardır! O halde bunlara neden ihtiyaç hissetmeli?

Bir de halihazırda, bizim gibi hükümeti yeni de[ğiş] milletlerde bir itikad, bir efsane var: O da her fenalığın hükümetten geldiği, bütün kuvvetin onda bulunduğu fikridir. Onlar, büyük bir hatve-i terakkinin hemen bir dakikada atılvireceğine kâildir. Sanki onlarca yeni hükümet dünyadan hastalığı, sefaleti, ihtiyarlığı, ölümü, ızdırâbâtı, kuva-yı maneviyenin adem-i müsavatını kaldıracaktır. Bu, bir tebliğ-i resmî ile bütün aptalların zeki oluvireceğine inanmak gibidir. Sanki hükümet, insaniyetin bütün ahlakî zaafalarını bir kuvvet-i fevkalde ile takviye edecektir. Sanki insanlarda uyuyan canavar birden mahvolacaktır. Heyhat! Ne olursa olsun insanların bütün kusurları her vakit nümâyân olacak: Belki asırlar, tedricî ve sabırlı çalışmalar bunları sürükleyip götürebilecektir! Bir memuru, bir nâzırı tebdil ettirmekten ziyade yapılacak büyük işler vardır: Kuvvetli ve müttehid cemiyât-ı fikriye teşkil etmek, müteşebbis, nâmuskar çocuklar yetiştirerek büyütme, vatana adam hazırlamak için işe koyulmak lazım. Ziraate, ticarete başlayarak efrada geçinecek ekmek bulmak ve hıfz-ı sıhhate dikkat ederek şimdiye

kadar efkar-ı atıka kurbanı olagelen çocukları helakten halâs ile memlekete adam kazandırmalı. Çünkü büyük Zola'nın dediği gibi: "Her fazla adam, bir fazla kuvvettir." Ve istikbal, teşebbüste ve kuvvettedir. Meşhur İngiliz ulemasından Ruskin gibi, "bir memleketin en büyük, en mahsuldâr sanatı, sanat-ı terbiyedir" diyerek buna inanmalı. Bu büyük adam der ki: "Bir gün hakiki servet damarlarının taş, toprak altında olmayıp vücut-ı beşerde olduğunu keşfedecekler. Anlayacaklar ki servetin en büyük vasıtası ve gayesi; kavi göğüslü, parlak nazarlı, mesrur kalpli mevcudât-ı insaniye yetiştirmektedir. Acaba sanayi-i milliye içinde iyi cinsten ruhlar yetiştirmenin en nâfi sanayiden ma'dud olacağı iddia olunamaz mı?" Ne büyük bir hakikat!

Mevcut bir dehanın istikbale ne derecelerde ehemmiyetli bir hizmeti olacağını anlatmak için Avrupa'yı bir müddet kanlara bulayan Napolyon'un harekâtıyla buhari keşfeden sessiz biçare Papin'in hizmetini mukayese kâfidir. İngiltere, azamet ve kuvvetinin bir kısmını büyük mürebbi Arnold'a medyundur diyorlar.

O halde çocuklarımızın terbiyesine dikkat edelim. Müteşebbis, ğayur adamlar yetiştirerek bunları her türlü kuyûddan azade bırakmaya çalışmalıdır.

Bir vatan adamının vezaif-i belediyesi de en mühim ve mukaddes vazifelerinden biridir. Bizde olduğu gibi yeniden, kökünden yapılacak şehirlerde, köylerde, harabelerde belediye reisi, azası en büyük adamlardan daha ziyade hizmet edebilirler. Yalnız hiss-i teali ve hırs-ı câhı bırakarak zahirde küçük, fakat hakikatte pek büyük olan bu vazifeye, büyük bir ihtimam ile başlayarak çalışmalıdır.

İstikbal-i ictimai, bir mesele-i ahlakiyedir. Terakki ve saadet-i beşeriyenin düşmanı eslafımızdan kalma adetler, menşe'den gelen hatalardır. Efkar-ı ictimaiyeye muhalif olan hislerimizdir. En büyük zehrimiz hindi ve maymun gibi hayvanlarla birçok insanlarda mevcut olan kibir ve azamettir. Gülünç olmak korkusu, "acaba ne derler" nazariyesi zamanımızın en saf birçok teşebbüsâtını akîm bırakıyor. Halbuki bir hür ve münevver adamın ilk cesareti, ilk vazifesi tekemmül etmiş vicdanının her sadâsını dinleyerek hareket etmesidir.

Cem'iyâtı beşiklerinden sinn-i rüşdlerine kadar getirerek ve bütün zaafalarını azıcık göstererek zayıfların tealisine hizmet etmek, ahlak-ı siyasiyeye temâmî-i riayetle izale olunabileceğini tekrara hacet yoktur sanırız.

Gelecek makalede hükümet nazariyesinden ve bunun netayic-i ahlakiyesinden, vezaif-i belediyeden, intihabata müteallik esas-ı ictimaiyeden bahsetmeye çalışacağız.⁸⁰

⁸⁰ Devam etmeyen bu yazı dizisinin sonunda "Çengelköy, 24 Teşrinievvel 1[3]24 [6 Kasım 1908], Server Cemal" imzası bulunmaktadır.

